

Inhoudsopgave

1.	<i>Algemene inleiding</i>	6
1.1.	Beschikbaar leermateriaal.....	6
1.2.	Leerdoelstellingen	6
1.3.	Inhoudelijke opbouw	7
1.4.	Contactgegevens lesgevers.....	7
1.5.	Hoe gebruik je deze syllabus?	8
1.5.1.	Studietips.....	8
1.5.2.	Duiding pictogrammen syllabus.....	8
2.	<i>Wat is cultuur?</i>	10
2.1.	Inleiding	10
2.2.	Antropologie en cultuur	11
2.2.1.	Antropologie ontstaat in een tijds kader	11
2.2.2.	Antropologie	13
2.2.3.	Methoden.....	15
2.3.	Cultuurdefinities.....	17
2.4.	De voorlopers - cultuur omschreven vanuit het evolutionisme	18
2.4.1.	Waar staat het evolutionisme voor?	19
2.4.2.	Cultuurdefinitie van Tylor.....	20
2.4.3.	Wie is in het evolutionisme van belang?	21
2.4.4.	Besluit: welke betekenis heeft het evolutionisme voor de studie van cultuur? :	24
2.5.	De studie van cultuur krijgt haar actuele vorm.	27
2.5.1.	Waar staat het cultuurrelativisme voor	27
2.5.2.	Cultuurdefinitie(s):	29
2.5.3.	Wie is in het cultuurrelativisme van belang?	29
2.5.4.	Besluit: welke betekenis heeft het relativisme voor de studie van cultuur?	31
2.6.	Actuele definitie van cultuur.	32
2.7.	Besluit	33
3.	<i>Actuele visies en thema's in cultuurstudie</i>	34
3.1.	Inleiding	34
3.2.	Interpretatieve benadering:	34

3.3.	Aspecten in de actuele studie van cultuur	35
3.3.1.	Focus op verschil of gelijkenis?	35
3.3.2.	Eigenschappen van cultuur	36
3.4.	Besluit	38
4.	<i>Deze culturele context</i>	39
4.1.	Inleiding	39
4.2.	Deze tijd	40
4.3.	Wat typeert deze tijd?	41
4.3.1.	Opvattingen zijn tijdelijk	41
4.3.2.	De differentiatie van culturele sferen:	41
4.3.3.	Belang van het zelf	41
4.3.4.	Individualisering:	43
4.3.5.	Belang van spektakel en media:	43
5.	<i>Globalisering en lokaliteit</i>	45
5.1.	Inleiding	45
5.2.	Aanleiding tot globalisering	46
5.3.	Wat is globalisering?	46
5.4.	De netwerksamenleving - een vorm van globalisering	47
6.	<i>Duurzaamheid</i>	50
6.1.	Inleiding: denken over en voor de mensheid.	50
6.2.	Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen (Agenda 2030)	51
6.3.	Historiek en aanloop:	51
6.4.	Kernfilosofie van de SDG's:	52
6.5.	Aanleiding tot de SDGs:	53
6.5.2.	Verstedelijking	53
6.5.3.	Bevolkingstoename in België	55
6.5.4.	Milieu en milieuproblemen	55
6.6.	Onderliggende visie van de SDG's	56
6.6.2.	Mensenrechten als spil:	57
6.6.3.	De 5 dimensies: People, Planet, Prosperity, Peace, Partnership centraal	57
6.7.	Tenslotte	58
7.	<i>Migratie</i>	59
7.1.	Inleiding	59

7.2.	Migratie in België	62
7.3.	Migratie vóór 1990.....	63
7.4.	Migratie na 1990	66
8.	<i>Diversiteit</i>	70
8.1.	Inleiding	70
8.2.	Diversiteit.....	71
8.3.	Super-diversiteit.....	72
8.4.	Inclusie – integratie.....	74
8.4.1.	Acculturatiestrategieën	74
8.4.2.	Integratie en inburgering in Vlaanderen	75
8.4.3.	Inclusieve samenleving	76
8.4.4.	Integratie of inclusie: Personen met een handicap	78
9.	<i>Kruispuntdenken: denken over diversiteit en sociale ongelijkheid</i>	80
9.1.	Ontstaan van het kruispuntdenken	80
9.2.	Een aantal kenmerken van het kruispuntdenken:	84
9.2.1.	Continuüm of spectrum	84
9.2.2.	Multidimensionaal.....	85
9.2.3.	Maatschappelijke verschillen zijn dynamisch	86
9.2.4.	Meervoudige identiteiten	86
9.2.5.	Kruispunten	86
9.3.	De voordelen van kruispuntdenken voor sociaal werk:.....	87
9.4.	(Witte) privileges	89
10.	<i>Beeldvorming.....</i>	90
10.1.	Etnocentrisme	90
10.1.1.	Omschrijving:	90
10.1.2.	Eigenschappen	91
10.2.	Etniciteit, een valkuil?	92
10.3.	Cultuurrelatieve kijk.....	92
10.4.	Omgekeerd etnocentrisme.....	94
10.5.	Racisme	94
10.6.	Culturele superioriteit als criterium in plaats van ras	95
10.6.1.	Onverenigbaarheid als criterium: ‘neo-racisme’	96
10.6.2.	Structureel racisme en racisme als ideologie	97

10.7.	Discriminatie.....	97
10.7.1.	Definitie	97
10.7.2.	Kenmerken van discriminatie.....	98
10.7.3.	Hoe bestrijden?.....	99
11.	<i>Solidariteit</i>	101
11.1.	Wat is solidariteit?	101
11.2.	Bronnen van solidariteit	102
11.2.1.	Wederzijdse afhankelijkheid	102
11.2.2.	Normen en waarden	102
11.2.3.	Strijd.....	103
11.2.4.	Ontmoeting	103
12.	<i>Cultuur in Sociaal Werk</i>	104
11.3.	inleiding	104
11.4.	Wat is cultuur voor sociaal werk?	104
11.5.	En sociaal werk?	105
11.6.	Waar zit cultuur?	106
11.6.1.	Cultureel erfgoed	106
11.6.2.	Participatiebeleid:.....	107
11.6.3.	Cultureel leren en cultuureducatie:	107
11.6.4.	De kunsten.....	108
11.6.5.	Sociaal-cultureel werk:.....	108
11.6.6.	Amateurkunsten:.....	110
11.6.7.	Circuskunsten en Vlaamse Gebarentaal:	110
11.7.	Wat zijn sociaal artistieke praktijken?	110
12.	<i>Bronnenlijst.....</i>	112

1. Algemene inleiding

Cultuur is een complex en fascinerend begrip. In brede betekenis is het iets wat we als mensheid gemeenschappelijk hebben en verwijst naar wat we meekregen door lid te zijn van een bepaalde gemeenschap, en verder verwerven, maar ook naar hoe we het dagelijks leven actief organiseren. Cultuur typeert ons dus als mens en dat in de grootst mogelijke diversiteit. De manier waarop we ons leven inrichten is daardoor tegelijk gelijkend en herkenbaar, maar evenzeer verschillend van wat anderen doen. Groepen organiseren zich, maken afspraken over gewoontes en regels, stellen taboes en verplichtingen, rituelen en politieke organisatie in. Kortom, cultuur geeft de manier weer waarop de inrichting en organisatie van onze leefwereld gebeurt. Door deze beschrijvingen merken we direct dat cultuur een erg ruim begrip is, een soort van 'container' waarin in ieder geval identiteit, omgangsvormen en gemeenschappelijke ideeën en codes een grote rol spelen. Cultuur als begrip proberen vatten is dan ook een grote uitdaging. Zeker in tijden waarin we steeds proberen om 'dé cultuur' te definiëren en daardoor debatten een zware lading kunnen krijgen.

Om deze discussies te kunnen volgen is het van belang dat sociaal werkers begrijpen hoe de context waarin we leven gevormd wordt en welke krachtlijnen een rol spelen. In deze cursus krijg je dan ook een zicht op de geschiedenis van de definitievorming rond cultuur, de verschillende opvattingen en benaderingen, grote lijnen in de actuele culturele context, de betekenis van diversiteit. We kijken hoe cultuur het dagelijks leven beïnvloedt en hoe we als sociaal werkers kunnen bijdragen aan een inclusieve en rechtvaardige samenleving door een beter begrip van cultuur.

De studiefiche van dit opleidingsonderdeel is te raadplegen via <https://www.hogent.be/studiefiches/>

1.1. Beschikbaar leermateriaal

Deze cursus laat zich gebruiken als een zelfstudiemiddel: de teksten zijn vrij breed en verhalend uitgeschreven. Daarnaast komen de lessen (live) en leerpaden die extra materiaal en actua aanbieden, leerpaden en ander materiaal. Dat vind je terug via de elektronische leeromgeving.

1.2. Leerdoelstellingen

In deze cursus zetten we in op volgende doelstellingen:

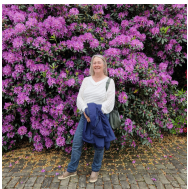
- Sociaalwetenschappelijke kaders in relatie tot het sociaal werk inzichtelijk beschrijven (W&I)
- Een professionele relatie vanuit humane en sociaalwetenschappelijke kaders inzichtelijk en beargumenteerd bespreken (W&I)
- Achterliggende mens- en maatschappijbeelden en paradigma's kritisch duiden (W&I)
- De mechanismen die een rol spelen in de beeldvorming van mensen inzichtelijk onderscheiden (W&I)

- De valkuilen van zogenaamde verschillen tussen mensen in actuele thema's en discussie detecteren, met zin voor essentie (T)
- Een eigen visie op culturele gelijkenissen en verschillen tussen mensen beargumenteerd formuleren, vanuit de positie en verantwoordelijkheid van een toekomstig sociaal werker (T)
- De aangereikte kaders met betrekking tot beeldvorming correct gebruiken in concrete voorbeelden (T)
- Op basis van argumenten met duidelijke voorbeelden de kern van actuele problemen of thema's in cultuur formuleren (T)
- Reflecteren over concrete voorbeelden vanuit een inzicht in diversiteit en de maatschappelijke context van sociale rechtvaardigheid (T)
- Actuele ontwikkelingen in het Sociaal Werk bespreken.(T)

1.3. Inhoudelijke opbouw

Alle delen van deze cursus zijn onderverdeeld in thema's. De start van de cursus gaat vooral over de manier waarop we cultuur als concept kunnen definiëren, om erna een historisch overzicht te geven van definities. De volgende delen gaan in op cultuur en een aantal keuzes van topics, om tenslotte in het laatste deel over te gaan naar cultuur en sociaal werk

1.4. Contactgegevens lesgevers

✉ Eva.vens@hogent.be

✉ Joris.vanpoucke@hogent.be

1.5. Hoe gebruik je deze syllabus?

1.5.1. Studietips

Studeer deze syllabus volgens onderstaande richtlijnen

- Bekijk de verschillende leermaterialen die dit opleidingsonderdeel ter beschikking heeft (PowerPoint, artikels, leerpad, ...) en leg deze naast de syllabus.
- Lees goed wat je moet kennen en wat er van jou verwacht wordt.
- Gebruik de doelstellingen aan het begin van elk hoofdstuk om jezelf nadien te toetsen.
- Dit opleidingsonderdeel is niet enkel gericht op reproduceren. We verwachten van jou ook een toepassingsgericht vermogen.
- Dit opleidingsonderdeel studeer je best in de diepte. Details zijn belangrijk.
- Maak tijd voor oefeningen en verwerkingsopdrachten, je zal die op Chamilo vinden.
- Denk na over zelfreflectievragen in een hoofdstuk of op het einde van de cursus en formuleer hierop een onderbouwd antwoord.
- Volg de lessen en de toegevoegde informatie op.
- Maak eventuele leerpaden opnieuw ter voorbereiding op het examen en ter ondersteuning van de verwerking van de inhoud van syllabus.

1.5.2. Duiding pictogrammen syllabus

Belangrijk

Hier moet je als student extra aandacht aan besteden.

Leerd doelstellingen

Dit moet je kunnen aan het einde van een (hoofd)stuk.

Reflectievragen

Deze vragen helpen je om inzicht te verwerven en stimuleren kritisch denken.

Test jezelf

Hier vind je oefeningen, (zelf)testen of voorbeeldexamenvragen.

Voorbeeld of case

Deze verduidelijken de aangebrachte theorie door de praktijk te belichten.

Achtergrondinformatie

Extra informatie waarin je jezelf kan verdiepen, dit maakt geen deel uit van de evaluatie.

Samenvatting

Een korte versie van de bovenliggende tekst waarin de belangrijkste elementen worden genoemd.

2. Wat is cultuur?

2.1. Inleiding

Je kan cultuur omschrijven als 'bewerking van de bodem' (colere in het Latijn). In deze basisomschrijving is cultuur 'alles wat aan de natuur toegevoegd wordt', of ook het ingrijpen en bewerken en beheersen van de natuur door de mens. Alhoewel deze omschrijving klopt is het een minimale en statische omschrijving waarbij onderzoek niet zo makkelijk wordt: **iets is OF natuur/OF cultuur**, terwijl de realiteit iets complexer in elkaar zit. De interactie tussen natuur en cultuur bijvoorbeeld is een interessant thema dat in de actualiteit erg belangrijk is.

Cultuur heeft te maken heeft met aspecten van het menselijk zijn en handelen in relatie tot wat men bewust/onbewust leert als lid van een bepaalde groep, in een bepaalde context, in verschillende periodes. Dit proces is gemeenschappelijk voor alle mensen, het typeert de mensheid maar nergens gebeurt dit op dezelfde manier. In die zin kunnen we spreken over cultuur als een **welbepaalde** manier van leren, of het resultaat van dat leren. De valkuil om cultuur vast te klinken aan een groep van mensen, een periode of een opsomming van voorbeelden en zodoende een onderscheid te maken verminderen we hiermee. Cultuur is immers iets wat ons verbindt als MENS. Later in de cursus komen deze aspecten terug, voor nu volstaat het om aan te tonen dat het proberen omschrijven van cultuur niet zo gemakkelijk is.

Cultuur is van oudsher het belangrijkste onderwerp en onderdeel van studie van de antropologie. De 'studie van de mens' gebeurt immers in de context van de cultuur. Interesse in anderen dan zichzelf is een wereldwijd fenomeen, het systematisch verbinden van beschrijvingen van de ander mét waardeoordelen en een rangschikking was lange tijd (en is dat nog) een typische westerse beweging.. Daarin zal men zichzelf als centrum van de wereld zien en van daaruit de 'rand' of 'de andere' cultuur onderzoeken en beschrijven. Sinds jaar en dag is dit de context geweest waarin de antropologie aan onderzoek deed en de wereld of de mens daarin definieerde. De fundamenteel (op racisme gestoelde) insteek voor onderzoek en theorievorming heeft sinds de ontstaansgeschiedenis zwaar gekleefd aan de antropologie. Het toenmalige wereld- en mensbeeld werd systematisch onder vuur genomen en werd omgevormd tot de wetenschap die nu is: een studie en interesse van en voor mensen vanuit een engagement voor de samenleving. De antropologie ontwikkelde zich steeds in een bepaald tijds kader en werd , daardoor sterk beïnvloed door het heersende in wereld- en mensbeeld. De bevindingen zijn daardoor vanzelfsprekend erg gekleurd, zelfs al beroept de antropologie zich op de empirie. Nu, op haar beurt drukt de antropologie haar stempel op de samenleving. Vooraleer we dus tot een overzicht van de belangrijkste definities overgaan van cultuur is het nodig om een blik te werpen op de antropologie. **We onderzoeken welke elementen een rol spelen in de theorievorming rond cultuur en de impact ervan op actuele begripsvorming .**

2.2. Antropologie en cultuur

*In dit inleidend deel worden
achtereenvolgens volgende thema's
behandeld:*

- Antropologie in haar tijdsgeest als vormgever van definities van cultuur.*
- Historiek en soorten cultuurdefinities*

2.2.1. Antropologie ontstaat in een tijds kader

De antropologie is als wetenschap gevormd in het midden van de 19de eeuw, in navolging van de ontwikkeling van de natuurwetenschappen en de sociale wetenschappen (sociologie, economie, psychologie) en de interesse in 'de mens'.

Een deel van deze wetenschappers voelde zich aangetrokken tot de **Europese** samenleving en haar interne fenomenen (sociologen), een ander deel wilde de niet- Europese of 'inheemse' samenlevingen bestuderen. Hét moment waarop de antropologen het als hun taak zien om vanuit het sterk 'beschaafde' Europa (wat men toen grotendeels zag als het middelpunt van de wereldbeschaving) de schriftloze culturen te bestuderen. Zij noemen zich etnologen of **volkenkundigen** die het accent leggen op de studie van 'dé andere, de vreemde, de primitieve'. De studie van deze volkeren kenmerkt zich door **de verschillen** die men benoemt.

De interesse in de ander zien we niet alleen ontstaan door een veranderend wetenschapsveld (de sociale wetenschappen die verder gevormd worden), samen met de 'ontdekkingen' door Europa en het kolonialisme zijn dat de drie elementen die de aanleiding tot het ontstaan van de antropologie als wetenschap vormen.

Er ontstaat dus een tijdsspanne van expansie, slavernij en kolonisering vanuit een werelddeel dat zichzelf ziet als centrum van de wereld, letterlijk en figuurlijk. Het gevolg daarvan is een intensief contact tussen Europa en culturen. De basis voor dit contact is een grote ongelijkwaardigheid (zie ook later), ook de toenmalige mens- en wereldbeeld tonen dit aan. En van daaruit bestuderen wetenschappers deze samenlevingen, enerzijds uit noodzaak om zich ter plekke te handhaven in vreemde gewoontes, anderzijds omdat men denkt dat de primitieve volkeren in korte tijd van de aardbodem zullen verdwijnen omdat ze niet aangepast zijn aan de 'Europese beschaving'.

Met deze gebeurtenissen als achtergrond merken we dat de urgentie om de antropologie vorm te geven reëel wordt. Overal ontstaan gezelschappen, studiegenootschappen en denkers die zich storten op de zogenaamde 'primitieve' culturen – in de beginjaren gebruikt men de notities van kolonisatoren en mandatarissen ter plekke, later zal men zich mee naar de gebieden verplaatsen om eigen onderzoek te doen. Gezien het tijds kader en de manier waarop de antropologie zich ontwikkelde, wordt deze nieuwe wetenschap al gauw '**het kind van het kolonialisme**' genoemd:

de lokale bevolking wordt bestudeerd als rariteit, doorgaans minder ontwikkeld dan de beschaafde Europeanen. Men benoemt de verschillen en het bijzondere en zal de delen beschrijven uit de culturen die tot de verbeelding beschrijven.

Het moet dus niet gezegd worden dat men zeer vervormde informatie krijgt van 'de ander', met als kenmerken:

- Per definitie vanuit een ongelijke positie: kolonisator, gekoloniseerde.
- Vanuit een heel specifieke doelgroep: het wit, mannelijke, gegoede klasse perspectief.
- Met een wetenschappelijke insteek gebaseerd op het denken van Darwin uit de natuurwetenschappen getransponeerd naar de zogenaamde evolutie **IN** de menselijke soort (de sociale biologie van Spencer).

En toch wordt in deze periode van ontstaan van de antropologie de context als een soort van 'gelijke ruil' voorgesteld: ***hun arbeid/grond/rijkdom in ruil voor onze beschaving.*** Alhoewel de antropologen geen actieve kolonisatoren waren, **deelde men deze ingesteldheid** en zorgde voor goed studiemateriaal over deze zogenaamde primitieven zodat de kolonisatie, zowel economisch als cultureel, efficiënt kon plaatsvinden. Met deze informatie kon men in de kolonies veel gericht overgaan tot het 'opvoeden en ontwikkelen' van de inheemse bevolking tot echte mensen naar voorbeeld van de toenmalige witte middenklasse.

Figuur 1: foto KMMA: Congo

Samengevat zal de antropologie in die begindagen mee de **kolonisatie** in Europa begeleiden en biedt ze als wetenschap een **mentaal kader** aan het thuisfront: uiterlijke verschillen tussen de eigen wereld en 'de anderen' worden verklaard langs de paden van de antropologie. De ongelijke behandeling (tot uitroeiing toe) van mensen in de kolonies worden ook langs hetzelfde frame gedoogd. Pas na de werken van o.a. Edward Saïd over oriëntalisme en Raymond Corbeys werk 'Wildheid en beschaving in het westen: over de Europese verbeelding van Afrika' was er eerst in intellectuele kringen en later iets algemener een beginnend bewustzijn van

deze koloniale ingesteldheid. Laat ons echter niet vergeten dat er in alle landen die gekoloniseerd werden van bij aanvang veelvuldig lokaal protest geweest is tegen de behandeling van de

gekoloniseerden – deze geschriften en gedachten zijn echter in de historiek van de westerse wetenschapsvorming weinig meegenomen of bekend geworden. In de antropologie was het via Boas dat er een fundamenteel andere oriëntatie kwam. De insteek van deze begindagen (als ‘mede-kolonisator’) is echter lang aan de wetenschap blijven kleven.

2.2.2. Antropologie

2.2.2.1. Wat?

Om iets te kunnen begrijpen van het kader waarin de cultuurdefinities ontwikkeld werden moeten we nog wat basis informatie geven over de aard van de antropologie: de benaming en de methodiek zijn hier een belangrijk aspect. Nu spreken we over de antropologie als:

“De studie (logos) van de mens (anthropos).” (Stroeken, 2013: 9)

De omschrijving kent echter een opbouw doorheen de geschiedenis:

Etnologie en volkenkunde waren tot na de tweede wereldoorlog de terminologie die gebruikt werd. Beide illustreren ze de toenmalige visie op mensen en culturen: men verzamelde informatie over ‘primitieven’, dat wil zeggen groepen van mensen die men indeelde in een bepaalde cultuur, met specifieke gewoonten en gebruiken. Men beperkte zich in realiteit tot de **etnografie**: het **beschrijven** van **één bepaald volk**. En dan nog het liefst in de traditie van de natuurwetenschappen. Dat wil zeggen dat men objecten verzamelde om in de Europese musea tentoon te stellen zonder eigen context.

Dat betekent ook dat de mensen die object van studie waren ook effectief als objecten benaderde en hen niet enkel zo voorstelde in beeld (foto en film) en geschriften, men aarzelde ook niet om menselijke resten mee te nemen of zelfs te ontvreemden uit graven als illustratie van ‘het vreemde, primitieve’, en vooral om het wezenlijk ‘beschavingsverschil’ te illustreren. Zie hieronder voor het voorbeeld van menselijke resten die in een museum terecht komen. Meer voorbeelden kan je vinden in bijhorend leerpad.

Ter illustratie: El Negro haalt nog twee 'lijken uit de kast'

'Als 19-jarige student staat Frank Westerman in een Spaans museum oog in oog met een opgezette Afrikaan - El Negro. **Het was een opgezette Afrikaan die op tournee ging om de**

beschaving kennis te laten maken met Donker

Afrika. In zijn meest persoonlijke boek tot nu toe volgt Frank Westerman El Negro op diens omzwerving van Parijs (1831) via Barcelona (1888) naar de Pyreneeën - waar hij tot 1997 tentoongesteld stond.

Onderweg toont hij El Negro als een spiegel van zijn tijd: een naamloze zwarte die - genageld op zijn voetstuk - het Europese denken over slavernij, kolonialisme en racisme in een

schrijnend licht plaatst. ...' Westerman onderneemt een missie om de persoon een waardige begrafenis te geven, dat blijkt niet zo simpel: hij wordt eerst in Botswana begraven. Later blijkt dat hij niet alleen in het verkeerde land is herbegraven, hij blijkt nu ook twee lotgenoten te hebben: een Ethiopiër (gestorven in 1831) en een Nubische (1866). Zij staan anno 2019 halfnaakt in een vitrine in het Anatomisch Museum van Modena, Italië, als jachttrofeeën.

Het begon allemaal in 1829, toen twee Franse broers een man opgroeven in zuidelijk Afrika. Ze prepareerden zijn huid en schedel, zetten hem op en namen hem mee naar Parijs. In 1880 verhuisde El Negro naar Spanje, waar hij uiteindelijk opgezet en al in een museum belandde.

Als negentienjarige student stond Frank Westerman in datzelfde museum oog in oog met de opgezette Afrikaan. Vanaf toen is hij hem blijven volgen. Voorafgaand aan de Olympische Spelen van Barcelona in 1992 raakte de opgezette Afrikaan in opspraak: Afrikanen namen aanstoot aan El Negro dreigden met een boycot van de Spelen.

Begraven in Botswana

In 2000 werd het lichaam daarom verplaatst naar El Negro's vermeende geboorteland: Botswana. Frank Westerman dook na de eerste uitgave van *El Negro en ik* opnieuw in de archieven en ontdekte dat de twee Franse broers nooit in Botswana zijn geweest, maar alleen in Zuid-Afrika. En dus ligt El Negro nu in het verkeerde land begraven, zo luidt Westermans conclusie."

Bron: NPO radio1.nl – interview met Frank Westerman. En <https://www.frankwesterman.nl/>

2.2.3. Methoden

2.2.3.1. Veldwerk

De antropologie is ontstaan uit het verzamelen van materiaal (over andere culturen, volkeren; over details in hun cultuur, over cultuurfenomenen,...) en bedient zich ook nu nog van de inzichten van de etnografie. Feiten en informatie verzameld door veldwerk te doen. Deze methode is van essentieel belang (net zoals bv archiefonderzoek dit is voor historici) voor de antropoloog om inzichten over mens en samenleven (het vergelijkend perspectief) zoveel als mogelijk te staven en behoed hen om hun vooronderstellingen bevestigd te zien door onderzoeksmateriaal (nb: dit gebeurde met het onderzoek dat Margaret Mead deed op vraag van Franz Boas naar puberteit bij meisjes – verder in deel 1.3.2.) .

Toen de wetenschap nog in de kinderschoenen stond concentreerde ze zich op de zogenaamde primitieve leefvormen. Dikwijls kleine, niet-westerse gemeenschappen waar de regels op het eerste zicht beperkt en duidelijke leken te zijn. Interactie bestond er meestal uit persoonlijke ontmoetingen. De indruk werd gegeven dat deze gemeenschappen de antropologen een beeld gaven van de eenvoudige werking van deze gemeenschap, wat in sterk contrast stond met de complexiteit van de moderne samenleving.

In de begindagen van de wetenschap was er een soort taakverdeling, het feitenmateriaal werd door anderen geleverd o.a. door, ontdekkingsreizigers , bestuursambtenaren enz ... Dit leverde belangrijk materiaal op dat echter sterk gekleurd was en oppervlakkig maar het bleef voor lange tijd een belangrijke bron van informatie. Het materiaal werd bewerkt en geïnterpreteerd door anderen, zoals we zien bij de evolutionisten. Daarom noemt men ze ook 'armchair anthropologists' – mensen die van achter hun bureaustoel conclusies trekken over andere mensen.

Op het moment dat de antropologie zich als wetenschap begint te 'organiseren' stelt men vast dat het materiaal waar men mee werkte tekort schoot. Onder leiding van Boas start men met de registratie en gerichte verzameling van informatie over de overblijvende Noord--Amerikaanse indianen in de reservaten. In Engeland waren het Radcliffe-Brown en Malinowski die veldwerk verrichtten , de eerste in 1906-1907 op de Andaman eilanden , de laatste tussen 1915 en 1916 op de Trobriand eilanden.

Vooraf onder invloed van Malinowski werd de antropologie een op veldwerk gebaseerde wetenschap verricht door geschoolde onderzoekers .

2.2.3.2. Participerende observatie als actuele methode:

In de antropologie maakt men gebruik van deze specifieke methode als men aan veldwerk doet: men verblijft gedurende een lange periode in een gemeenschap , dorp , stadswijk . Men leert de taal en verzamelt materiaal over de manier waarop mensen samenleven.

Gebaseerd op het principe dat om inzicht te verkrijgen in wat mensen beweegt je ze voor langere tijd van nabij in hun eigen omgeving moet observeren. Daarom hebben antropologen van oudsher lange tijd doorgebracht in de gemeenschappen die ze bestudeerden en er hun leven mee gedeeld. De kern is de directe en wederkerige relatie tussen de onderzoeker en de onderzochte aangevuld met gerichte technieken als: formele interviews, archiefonderzoek, enquêtes, genealogisch onderzoek, enz.

Tenslotte, na het verzamelen, bewerken van materiaal volgt het interpreteren en tenslotte **het vergelijken**: het leggen van verbanden tussen concrete gebruiken en specifieke, overstijgende patronen van belang. Deze dragen immers bij tot een beter begrijpen (naast het registreren) van de betekenis van 'menszijn', en uiteindelijk is dat de bedoeling van de antropologie.

2.2.3.3. Tenslotte: een actuele wetenschap

Stilaan zorgt de inhoudelijke verruiming door inzichten uit onderzoek en een fundamenteel andere visie op cultuur en beschaving in de jaren '50 voor een '...meer **interpretatieve, humanistische benadering** in plaats van een wetenschap in de traditie van de natuurwetenschappen..' (Monaghan, Just: 2014). Sindsdien gebruikt men ook een andere benaming, namelijk deze van '**antropologie**' en ziet men deze wetenschap ook ruimer, namelijk *als middel om na te denken over hedendaags samenleven en indien mogelijk een bijdrage te leveren aan concrete vraagstukken* (denken we bv maar aan *straathoekwerk, studies over stad en samenleving, minderheidsgroepen, interculturele communicatie, enz.*).

2.2.3.4. Besluit

De ontwikkeling van de antropologie van een discipline die zich baseerde op secundaire, oppervlakkige bronnen naar een wetenschap die berust op diepgaande veldwerkervaringen, heeft geleid tot een fundamenteel begrip van menselijke samenlevingen en culturen. Door de invoering van participerende observatie en het langdurig verblijven in de te bestuderen gemeenschappen, hebben antropologen waardevolle inzichten verworven in de dynamiek van menselijk gedrag en sociale structuren en leveren ze een waardevolle bijdrage aan samen leven. Deze evolutie heeft niet alleen bijgedragen aan de academische kennis, maar heeft ook praktische toepassingen gevonden in het begrijpen en oplossen van hedendaagse sociale vraagstukken. Hierdoor is de antropologie een actuele en relevante wetenschap gebleven.

2.3. Cultuurdefinities.

Als we het over cultuur hebben dan kan het gaan over 'de' cultuur van een bepaalde regio en de mate van onderling aanvaarde gebruiken, het kan evengoed dat van een groep in een land zijn, zoals bijvoorbeeld jongeren in België, of Turkse gezinnen in Gent. Het kan ook gaan over 'cultuur' tout court (bv cultuuruitingen als muziek, kunst,..) of de eetcultuur, de Internetcultuur (dat eigenlijk dan internationaal herkenbaar is),..... **We zien hier direct al mogelijke verwarring ontstaan omdat we zowel gebiedsindelingen, groepsindelingen kunnen maken als een conceptuele benadering gebruiken.** Dus naast het feit dat we weten dat cultuur te maken heeft met wat we leren en doorgeven of delen, lijkt het moeilijk een duidelijke begrenzing toe te voegen.

De moeilijkheid om vat te krijgen op cultuur is een constante doorheen de geschiedenis van de antropologie: daar werd als vrij snel na de totstandkoming van de wetenschap geprobeerd om met een definitie greep te krijgen op het begrip cultuur, vooral om dit te kunnen hanteren in onderzoek en toepassing. Evengoed wilde men in de antropologie met een omschrijving van cultuur een middel in handen hebben om grenzen aan te duiden tussen groepen van mensen, tussen déze en een andere cultuur of de 'wij' en 'zij'- groep. Dat dergelijke zoektocht naar een omschrijving kan leiden tot verenging – cultuur wordt herleid tot een eerder statisch en kwetsbaar goed - is soms het gevolg.

Er bestaan zeer veel definities van cultuur, elk met een eigen invalshoek. In 1952 werden er al méér dan 160 verzameld (door Kroeber en Kluckhohn). Nu is dit vanzelfsprekend een veelvoud daarvan.

2.4. De voorlopers - cultuur omschreven vanuit het evolutionisme

*E.B. Tylor Aet 87
From a photograph by H. Wall and Co.*

Tylor, de grondlegger van de antropologie zorgde voor een eerste wetenschappelijke en minder normatieve benadering van cultuur: hij gaf aan dat alle volkeren cultuur hebben, alhoewel deze nooit even hoogstaand waren als de westerse.

De aanzet om een bruikbare definitie te hanteren werd gegeven door belangrijke figuren uit de antropologie die behoorden tot de stroming van het evolutionisme. Hieronder bespreken we deze eerste definitie en evalueren we die tegen de achtergrond van het heersende wereld- en mensbeeld.

Bij de vorming van de antropologie als wetenschap werd door de evolutionisten veel aandacht besteed aan het begrip cultuur. De definitie van **Edward B. Tylor** (1871) was de belangrijkste aanzet tot het formuleren van een mogelijke inhoud van cultuur.

2.4.1. Waar staat het evolutionisme voor?

Het evolutionisme bepaalt de tijdsgeest, en zo het mens- en wereldbeeld, daarom wordt ingegaan op deze belangrijke antropologische stroming

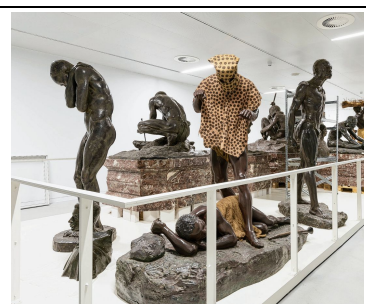
De geschiedschrijving van de wereld vond plaats vanuit het zelfbedachte epicentrum van de wereld, Europa. Alles vertrekt vanuit dit centrum, met deze visie en ingesteldheid. Vervolgens kleurt men de wereld in vanuit Europa, met haar gebieden. Deze ingesteldheid vinden we

perfect terug in de roman van Joseph Conrad, 'Heart of Darkness', ten tijde van de kolonisatie van Afrika (Kongo meer bepaald). Dit verhaal vertelt de avonturen van een reis naar de diepe, donkere oorsprong van de mens in Kongo; en toont op die manier de confrontatie van de beschaafde, de zogenaamde 'blanke', met de donkere wildheid. De verteller daalt af in de diepte en ontmoet er een losgeslagen, wilde Kurtz, geslagen door waanzin. De allegorie gaat onder andere over de afdaling naar de 'wilde' in onszelf; de duisternis tegenover het licht van de beschaving... Het boek werd verfilmd in 'Apocalyps Now' van Coppola. Een illustratie van dit beeld op de wereld buiten Europa is terug te vinden in de oude opstelling van het [KMMA, Tervuren](#).

De wereld was Europees, wit (herinner je je nog dat Columbus de Indianen 'ontdekte' alsof ze zelf niet bestonden in de vele eeuwen daarvoor) en leeg en het beeld wordt maar stelselmatig ingevuld door ontdekkingen. De vele volkeren uit andere continenten hebben geen eigen geschiedenis, hun bestaan wordt beschreven in het licht van de ontwikkeling naar de zogenaamde beschaving.

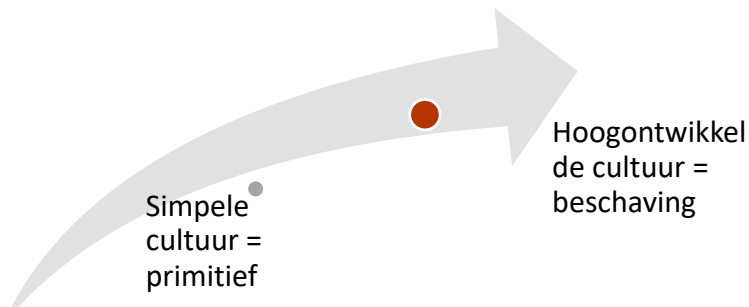
De ontwikkeling van het denken over cultuur gebeurt in het tijds kader van de 19de eeuw met haar achtergrond van **kolonisering**, de **industriële** ontwikkeling en de door het westen, de ontwikkeling van de **wetenschappen** in het teken van de positivistische traditie van de 19de eeuw, de sociale evolutietheorie van Spencer in navolging van Darwins biologische evolutietheorie en een algemene andere kijk naar religie en het ontstaan van de mens.

Een gebrek aan degelijk veldwerk met feiten, in combinatie met het eurocentrisme van de Verlichting, leidt grotendeels tot deze centrale opvatting, namelijk: **alle volkeren hebben cultuur, alle volkeren behoren tot eenzelfde soort, maar sommige volkeren ontwikkelen zich op een ander tempo dan andere en daardoor is er verschil tussen mensen (in bv kledij, in**

Hier een foto van de eerste zaal in het museum van Tervuren waarin de beeldvorming en omschrijving van de beelden weinig aan de verbeelde tegenstellingen: duister/licht,; beschaafd/primitief & wild, enz. overlaat.

symbolen,..) te zien. Daardoor is er een lijn te trekken van de stadia die alle culturen doorlopen waarbij ze zich ontwikkelen van een lage naar een hoge mate van beschaving. Er is dus **een doelgerichte ontwikkeling van culturen van lage naar hoge beschaving**. Die hoge beschaving staat voor de moderne geïndustrialiseerde samenleving en 'hoogontwikkelde' cultuur - zoals men zichzelf in Europa ziet.

2.4.2. Cultuurdefinitie van Tylor

Alhoewel Tylor (in de context van de tijd) ervan uitgaat dat je in gradaties van hoog naar laag een mate van cultuur kan bezitten, introduceert hij reeds **een lijn voor alle culturen door te spreken over elementen die overal en in elke cultuur terug te vinden zijn**. Deze verdiensten: cultuur omschrijven, cultuur als wereldwijd fenomeen erkennen maakt dat we de antropologie als uitgangspunt nemen in de definitievorming.

'Cultuur of beschaving, opgevat in haar brede etnografische betekenis, is dat complex geheel dat bestaat uit kennis, overtuigingen, kunst, moraal, recht, gebruiken en alle andere vermogens en gewoonten die de mens heeft verworven als lid van de samenleving.'

Tylor, 1871

Wat Tylor wilde benadrukken is dat er **wereldwijd een** gelijkaardig (en te identificeren) fenomeen bestaat, namelijk de cultuur. Deze wordt op een vergelijkbare manier gevormd wordt door wat mensen leren én presenteert zich als een geïntegreerd geheel. Cultuur vertoont een welbepaalde vorm, structuur, aard en functioneert als een systeem dat verder reikt dan wat de mens construeert.

De definitie van Tylor heeft zeer lang standgehouden, net omdat de elementen eruit nog steeds relevant zijn als we het hebben over cultuur. Ook de achterliggende visie op het universeel hebben van cultuur nieuw ws. Nochtans had Tylor een erg etnocentrische en normatieve invulling van de 'andere' cultuur (het werk van Tylor uit 1891 heet bijvoorbeeld 'primitive culture') door een duidelijk onderscheid te maken tussen cultuur als meerdere of mindere mate van beschaving.

Welke elementen worden in deze definitie van cultuur benadrukt en zijn dus van belang:

- Cultuur is **aangeleerd**, cultuurelementen zijn geen natuurlijke of bestaande eigenschappen van de mens. Cultuur krijgt vorm in en door de context waarin een bepaalde groep leeft.
- Cultuur is een **complex geheel**, een systeem en moet dus in geheel bekeken worden.
- Hij maakte het door zijn ideeën mogelijk om cultuur te bestuderen vanuit wetenschappelijk perspectief en was de eerste die een de studie van cultuur als concept centraal zette.
- De mens kan alleen cultuur verwerven in de **context (of als lid) van een samenleving**.
- Cultuur is een **breed** begrip, d.w.z. alle verworvenheden van de mens als sociaal wezen behoren ertoe. Cultuur is niet een kenmerk van een beperkt aantal samenlevingen maar een algemeen menselijke, geen natuurlijke, eigenschap.

Wat is op het eerste gezicht een tekortkoming in en van deze definitie?

- Tylor zag cultuur vooral als een **resultaat** van wat mensen doen.
- Hij maakte een **kwalitatieve vergelijking** waarbij een bepaalde cultuur 'laag' of 'hoog' kon zijn van inhoud.
- Zijn perceptie verwijst weinig naar de **constante verandering, geschiedenis en complexiteit** van cultuur of de moeilijkheid om er greep op te krijgen door de complexiteit ervan.
- Het lijkt alsof cultuur een perfect 'wetenschappelijk (bestudeerbaar) fenomeen is' (Pinxten en De Munter, 2006).

2.4.3. Wie is in het evolutionisme van belang?

Tylor, Morgan, Bachofen,... zijn de eerste en meest bekende evolutionisten. Ze schetsen cultuur voor het eerst als iets dat door de **sociale interactie** gerealiseerd wordt en niet ontstaat uit een aangeboren superioriteit.

a) Edward Burnett Tylor (1832-1917)

Hij wordt door velen de vader van de antropologie genoemd en had ook als eerste een erkende universitaire betrekking in de antropologie in Groot-Brittannië. Tylor was een Engelsman, een Quaker die door zijn reizen in Zuid-Amerika interesse kreeg voor archeologie en voor andere culturen (oude culturen). Zijn uitgangspunt was dat het menselijke ras psychisch één is (Gaillard, 2004). Hij verruimde het begrip cultuur: voor hem betekent cultuur **een proces van ontwikkeling, vorming, vooruitgang van de vermogens en prestaties, van het doen en denken van de menselijke soort**. Let wel: dit cultuurbegrip is etnocentrisch omdat het een cultuurideaal uitdraagt. Dat wil zeggen dat men Eurocentrische categorieën en maatstaven gebruikt om andere culturen

tegen af te toetsen, te ordenen en te rangschikken. Dit cultuurbegrip paste natuurlijk perfect in de tijdsgeest en vormde ook de ideologie voor het expansief kolonialisme.

De evolutie van elke cultuur verloopt langs drie stadia met telkens een kwaliteitsverhoging die tegelijk een niveau van vooruitgang betekende

stadium van primitiviteit

stadium van barbaarsheid

stadium van beschaving

De elementen om de fasen van elkaar te onderscheiden waren het gebruik van stenen wapens en verzamelen van eten, landbouw en metaalbewerking en ontwikkeling van eerste schrift.

b) Lewis Henry Morgan (1818-1881)

Figuur 2: Lewis Henry Morgan

(HRAF) "Morgan was erg gefascineerd door de inheemse Amerikaanse bevolking en was een voorvechter van hun politieke rechten, hij kreeg daardoor ook de naam 'Tayadaowuhkuh': 'he who builds bridges'. (Erikson (2001):18)

Samen met Tylor is Morgan één van de grondleggers van de evolutionistische antropologie in de wereld. Morgan was vooral geïnspireerd door zijn kennis van de Irokezen (een Noord Amerikaanse groep) en wilde de laatste resten van een stervende cultuur voor het nageslacht bewaren. Hij verzamelde daartoe zoveel mogelijk gegevens over hun leefwijze, religie, taal, sociale organisatie en verwantschapsverhoudingen. Hij woonde er zelf ook en had dus de kans om veel info te verzamelen.

'The league of the Iroquois' uit 1851 is de eerste wetenschappelijke beschrijving en monografie over een stam. Hij pleitte daarnaast (als advocaat) voor de rechten van de indianen bij diverse instanties en wees de Amerikaanse regering op de plicht hen 'op te heffen uit de

primitieve staat van het indiaanse leven en hen voor te bereiden op het genot van die rechten en plichten die voor onszelf normaal zijn.' Hij verwachtte dat de indianen zouden geassimileerd worden in de Amerikaanse smeltkroes en dat de vooruitgang van de beschaving onvermijdelijk is. Morgan maakte daarnaast een reconstructie van de geschiedenis van de wereld en deelde culturen verder in volgens stadia, verder bouwend op het werk van Tylor:

- savagery (wildheid): periode voor pottenbakken:
- inferieur: plukken van wilde vruchten midden: visvangst, vuur;
- superieur: pijl en boog
- barbarism: van pottenbakken tot ijzer
- inferieur: potten bakken (door vrouwen)
- midden: domesticatie van dieren en planten; verbouwen van maïs
- superieur: ijzer, ijzeren materiaal
- civilization: fonetisch alfabet, geschreven documenten = begin van de 'staat' (zoals het Westen die omschrijft)

Verder maakt hij ook een reconstructie van 'dé' evolutie van de familie, van het huwelijk, van de religie enz...met telkens de bestaande Europese vorm (monogamie en huwelijk; christendom als hoogste niveau

2.4.4. Besluit: welke betekenis heeft het evolutionisme voor de studie van cultuur? :

Het 19de -eeuwse evolutionisme heeft veel kritiek gekregen, is ondertussen afgedaan als een heel dikwijls te

En het gebruik van het begrip 'ontwikkelingswerk': is dat nog van deze tijd?

'simpele' interpretatie van cultuur met een eenzijdige, ethocentrische kijk. Toch blijft dit idee: het evolueren van een lage vorm van beschaving naar een hogere als één soort ontwikkelingsstandaard regelmatig opduiken

en wordt dit vaak verkeerdelijk gebruikt, zelfs misbruikt. Het idee van kwalitatieve ontwikkeling lijkt zeer aantrekkelijk en men rangschikt culturen (en mensen) vaak bewust en onbewust in dergelijk kader. Kijk maar naar typische voorstellingen en voorbeelden van evolutie, ontwikkeling.

De belangrijkste **kritiek** gaat over de hantering van de **ontwikkelingsstandaard**: wat zorgt ervoor dat een

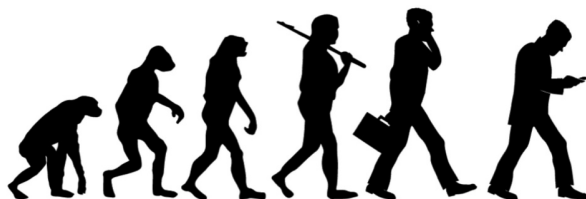
Morgan deelde de stadia verder in (zie hoger), en verzamelde veel materiaal. Hijzelf was zich echter van de kritiek op zijn soms te snelle/eenvoudige én speculatieve conclusies bewust: '...-for example: pottery is the criterion of the transition between two stages. Where would that leave the Polynesian chieftoms, with their complex political systems,

cultuur van het ene stadium naar het andere overgaat. Zijn het de mensen die evolutie mogelijk maken? De techniek? Welk soort van techniek dan, wie definieert de norm? De ontwikkeling van de moraal? Wat zorgt er bijvoorbeeld voor dat een cultuur overgaat tot monogamie? Er zijn genoeg bewijzen van culturen die aan landbouw doen maar helemaal niet monogaam zijn, welk type van mensen zijn ze dan: ontwikkeld of niet?...

Kortom, men heeft oog voor de veranderingsprocessen in samenlevingen maar men ziet verandering in termen van een éénzijdige evolutie waarbij de **westerse evolutie de norm** is en veel elementen moeten gezamenlijk aanwezig zijn om van beschaving te kunnen spreken. Men rangschikt daarbij culturen, en waardeert ze als 'hoger' of 'lager'. Men zal de zogenaamde primitieve culturen mee proberen begeleiden, aanpassen en zich laten 'optillen' naar een hoger niveau.

Door te weinig onderzoek, én de gretigheid om een algemeen, wetenschappelijk kader te bieden heeft men onvoldoende aandacht voor de verscheidenheid en de dynamiek van culturen en heeft men **de**

neiging om culturen te bevriezen in een soort van eeuwig verleden. Gewoonten, cultuuruitingen werden door Westerlingen vertaald naar hun eigen normen en in een kwalitatieve rangorde gegoten.

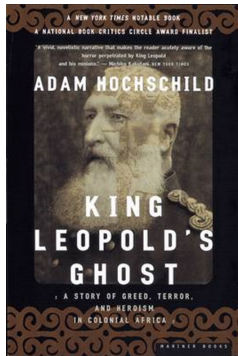
“Het beeld is echter zeer verleidelijk: de standaardvorm van dit beeld - dat vooral in de populaire cultuur te vinden is, in cartoons en advertenties, maar ook voorkomt in professionele handboeken en museumtentoonstellingen - is een lineaire opeenvolging van evoluerende wezens .De

sequentie kan ofwel globaal zijn, beginnend met een amoebe en eindigend met een blanke man in een keurig

pak (weer een andere vorm van iconografisch vooroordeel) of, beperkter, beginnend met een gebogen lopende aap en eindigend met een rechtop lopende mens/man. (...) De meest redelijk goed opgeleide mensen beseffen dat de evolutie geen rechte voorwaartse lijn is. Maar de karikatuur slaat aan omdat ze in haar simplificatie en overdrijving de essentie uitdrukt van wat het begrip evolutie voor veel mensen betekent: vooruitgang.” (Gould, 1997)

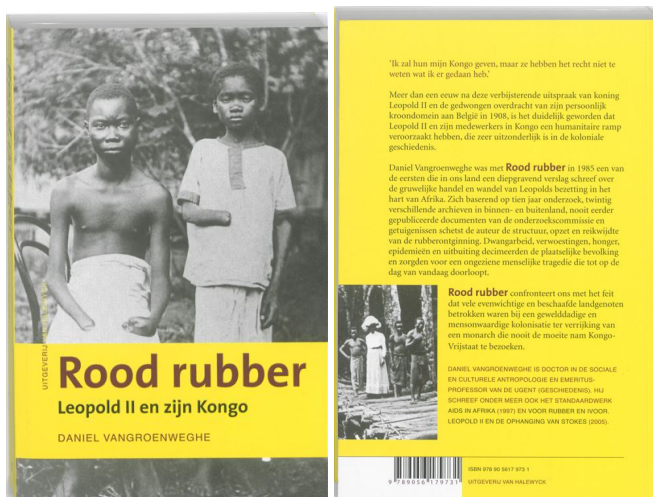
Vooruitgang is echter **een subjectief begrip** waaronder men verschillende dingen kan verstaan: kunnen niet-technische dimensies geklasseerd worden in termen van hoger-lager zoals de evolutionisten het probeerden?

De ideeën van het evolutionisme worden gebruikt bij de kolonisering door het westen:

Het kolonialisme krijgt een soort ‘wettiging’, een rationalisering en een soort van theoretische onderbouw, alhoewel dit zeker niet de intentie was van de evolutionisten! Het proces van kolonisatie en werd zelfs ten dele gestimuleerd als een vorm van een versneld en begeleid beschavingsproces. De misdaden die zich tijdens dat proces afspelen, (denken we maar aan de beschrijving van de massale moorden, vele mishandelingen als het afhakken van handen en andere lijfstraffen van de Belgen tav de Congolezen, o.a. aangehaald door Adam Hochschild) gebeuren in de context van deze tijd, het denken over cultuur wordt in deze sterk misbruikt.

Ten tijde van de kolonisatie zijn er de vele Congoleze protesten en geschriften, ook in België wordt er geschreven en gedebatteerd maar de informatie wordt in opeenvolgende golven snel genegeerd, verzwegen. Ook in het boek Rood Rubber van Daniel Van Groenweghe (uit 1985) komt dit handelen uitgebreid ter sprake en wordt ook dan nog, in 1985 genegeerd!.

De misdaden uit die periode kon men gemakkelijk duiden door gebruik en misbruik te maken van de inzichten van het evolutionisme: de westerlingen hebben immers een belangrijke opdracht, een echte missie tot beschaving.

Ook in andere cultuurbronnen: standbeelden, maar ook in literatuur en dergelijke komt het ideeëngoed, en de positie van de witte ten opzichte van de zwarte aan bod: zie bv de tentoonstelling in het Fotomuseum Antwerpen met de voorbije tentoonstelling [Recapturing Congo](#)

Bijvoorbeeld in het gedicht 'A white man's burden' van Kipling¹, wat de plicht en last benoemt van de taak van de witte man in tijden van kolonisatie (dit gaat over de inmenging van de USA in de Filipijnen en werd gepubliceerd in 1899). Hieronder wordt een stukje geciteerd.

Take up the White Man's burden—
 Send forth the best ye breed—
 Go send your sons to exile
 To serve your captives' need
 To wait in heavy harness
 On fluttered folk and wild—
 Your new-caught, sullen peoples,
 Half devil and half child

THE WHITE MAN'S BURDEN.

Het evolutionisme heeft ook zeer zeker een belangrijke bijdrage gehad in het bestuderen van culturen, zeker in de algemene visie op 'de mens':

Eerst en vooral ging men er vanuit dat de **mensheid 'één'** was. Immers, in tegenstelling tot wat de christelijke kerk verkondigde waren er geen verschillende 'rassen', er is geen zwart ras afkomstig van een andere voorouder en daardoor gedoemd tot een aparte plaats in de geschiedenis, met een gedegenereerd resultaat. De evolutionisten kwamen dan ook in aanvaring met de kerk omdat ze het gangbare geschiedenisbeeld dat de theologie aanreikt verwierpen.

Men probeerde een antwoord te vinden op **vragen naar de ontwikkeling** van de mensheid en naar het waarom van de diversiteit van de mensheid.

Dankzij de studie van veel evolutionisten werden een aantal **belangrijke begrippen** in de context van cultuur onderzocht. Zo werd bijvoorbeeld het concept matrilineariteit in de verwantschapsstructuur uitgewerkt, werden de definities van cultuur geformuleerd en besproken. Dat alles, begripsvorming en zoeken naar een eigen profiel, vormde een belangrijke start in de wetenschapsbeoefening in en van de antropologie. Thema's vinden hun weg naar onderzoek: **Gelijkenis en verschil worden onderzocht in hun betekenis standaarden voor de vergelijking** tussen culturen die ze dan ook uitvoerig beschrijven. Zie de vele studies over de vergelijking van huwelijkssystemen bij 'primitieve en beschaafde' culturen.

Wetenschappers denken vanaf dat moment fundamenteel anders over 'de mensheid' (Stuurman, 2010). Door het uitgangspunt van de continue evolutie richting gelijkaardige beschaving ziet men een **historische verwantschap** tussen de wilde en beschaafde volkeren. Daaruit besluit men dus dat de mensheid één is: er zijn met andere woorden geen fundamenteel verstandelijke verschillen tussen groepen van mensen, de

¹ Rudyard Kipling, "The White Man's Burden: The United States & The Philippine Islands, 1899." *Rudyard Kipling's Verse: Definitive Edition* (Garden City, New York: Doubleday, 1929). (<http://historymatters.gmu.edu/d/5478/>)

mensen dienen zich onder begeleiding te ontwikkelen tot een bepaald niveau, nodig om de hedendaagse uitdagingen aan te gaan. Op die manier hoeven primitieve culturen niet te verdwijnen als niet aangepaste groep.

Kortom, het 19de-eeuwse evolutionisme wordt bekritiseerd voor zijn ethnocentrische interpretatie van cultuur, waarbij westerse normen domineren en culturen als 'hoger' of 'lager' worden gerangschikt. Dit gedachtegoed werd misbruikt om kolonialisme te rechtvaardigen. Hoewel evolutionisme bijdroeg aan het bestuderen van culturen en het begrip van de mensheid als een eenheid, werd de diversiteit genegeerd. Toch heeft het evolutionisme belangrijke concepten geïntroduceerd in de antropologie en bijgedragen aan de studie van culturele diversiteit en ontwikkeling.

2.5. De studie van cultuur krijgt haar actuele vorm.

Op de bijdragen van de evolutionisten werd snel verder gewerkt, maar ook op de knelpunten in de ontwikkelde definities van de evolutionisten werd snel verder gegaan. Daarnaast waren nieuwe tijden aangebroken, een oorlog had Europa's vertrouwen sterk beïnvloed. Kroeber vertolkt in deze omschrijving al een nieuwe visie op cultuur die al gauw breder verspreid wordt:

"The cultural whole is the superorganic and cannot be disassembled into their component parts without losing their meaning." (Eriksen, 2001)

Je ziet een andere aanpak en benadering ontstaan: een pleidooi om cultuur als geheel te bestuderen en alle elementen als betekenisvol te zien zonder per definitie een vergelijking door rangschikking te doen.

Daarbij geeft Kroeber ook aan dat mensen hun ontwikkeling op vlak van cultuur niet krijgen door een (min of meer) biologische logische evolutie, maar door een logisch inspelen op wat de omgeving, het dagelijks leven van hen verwacht. De context van een cultuur krijgt aandacht. Deze elementen krijgen bij Boas verder ingang in het Historisch Particularisme. Dit particularisme staat voor het feit dat men cultuur ziet als lokaal, tijdgebonden en de noodzakelijke variatie op wat alle mensen delen: het hebben van cultuur.

2.5.1. Waar staat het cultuurrelativisme voor

Zoals hierboven geschetst ontstond vanuit de kritiek op het evolutionisme een studie en benaderingen van cultuur die radicaal wilde breken met de sterk kolonialistisch gerichte visie van de evolutionisten. Deze visie omschrijven we als het cultuurrelativisme als verzamelnaam – een soms verwarrende benaming omdat deze ook staat voor manier om de diversiteit van culturen te benaderen. Deze komt later terug in het onderdeel 'beeldvorming'.

Men wilde de antropologie een ander gelaat geven, maar vooral meer zinvolle uitspraken kunnen doen over cultuur/mens en mensen en oog hebben voor de diversiteit zoals ze zich aandient in de wereld. Eigenlijk komt

men vanaf dan op voor een genuanceerde visie op de mensheid en reageert op het vanzelfsprekende westerse ethnocentrisme.

Boas stelt dat een cultuur een particuliere entiteit is op zich, dus op zich bestaat en geen deel is van een universeel gedeeld plan of evolutie maar wel deel van eenzelfde vorm die alle mensen delen. Een beetje verwarrend, omdat Boas daarmee ook aangeeft dat elke cultuur een vorm van variatie op hetzelfde thema is 'de cultuur', wat universeel herkenbaar is. Cultuur is een 'levend, groeiend, evoluerend geheel' zonder voorbeeld of einddoel. Cultuur heeft met andere woorden een eigenheid, en enkel door dit te zien kan je als buitenstaander iets zien, eventueel begrijpen van die specifieke cultuur.

Om te zien en te begrijpen wat een cultuur inhoudt moet er eerst materiaal verzameld worden, dan eventueel interpreteren om mogelijks een uitspraak te doen. De nadruk komt te liggen op objectiviteit en dit als tegengewicht op het evolutionisme. Men wil het westers ethnocentrisme uitschakelen en in wezen ook afrekenen met de koloniale insteek van de antropologie. De scholen die behoren tot deze algemene stroming worden het historisch particularisme genoemd (Boas) en de cultuur en persoonlijkheidsschool (Mead, Benedict).

Essentie:

- Antropologie moet eerst afzonderlijke culturen onderzoeken (**feiten verzamelen**) en van elke cultuur apart de geschiedenis reconstrueren.
- **De cultuurgeschiedenis van elk volk is uniek:** er zijn (vooral Boas formuleert dit) geen algemene stadia die door elke cultuur doorlopen worden.
- Het **veldwerk** door participerende observatie is als methode dé basis van alle mogelijke kennis en uitspraken over andere culturen. De antropologie moet inductief tewerk gaan: pas na grondig onderzoek kan men een mogelijk verband – verklaring zoeken. Margaret Mead zei in dit verband dat de antropoloog te vergelijken is met een bandopnemer: hij registreert wat er is. Vandaar de naam 'historische methode':

eerst elementen bestuderen, erna nagaan of ze ook voorkomen in naburige culturen.

Holisme en systeem zijn sleutelbegrippen in deze stroming.

- De leefwijze van een volk moet als een geïntegreerd geheel gezien worden: alle elementen van een cultuur zijn onderling

afhankelijk van elkaar en geïntegreerd. Culturen moet je dus opvatten als functionerende gehelen (**systemen**). Een cultuur kon maar begrepen worden door de elementen te plaatsen in de totale culturele context (**holisme**).

- Aan antropologie doen hield in dat men de **betrekkelijkheid van de waarde van de westerse samenleving** leert begrijpen juist door de niet-westerse samenlevingen te leren kennen .
- Het **individu is cultuurgebonden**: de cultuur , de traditie heeft een grote macht over de mens en men is zich daar meestal niet bewust van.

2.5.2. Cultuurdefinitie(s):

Voor Boas is cultuur: 'Cultuur omvat alle manifestaties van sociaal gedrag van een gemeenschap, de reacties van het individu zoals die worden beïnvloed door de gewoonten van de groep waarin hij leeft, en het product van menselijke activiteiten zoals dat door deze gewoonten wordt bepaald.' (Franz Boas, 1930)
(Monaghan, Just, 2000)

Zoals Boas de definitie vormgeeft ligt het accent op de cultuurbril, een soort van frame die we meekrijgen als lid van een bepaalde groep en gemeenschap en die een gids vormt om de wereld rondom ons te interpreteren. Het vormt daardoor mee ons gedrag en onze interacties met de context waarin we leven.

Van belang is hierbij de complexiteit die Boas toeschrijft aan het proces van behoren in een cultuur: hij omschrijft de acties van een individu, in relatie tot de groep waartoe die behoort en het resultaat van wat in de gemeenschap leeft. Boas stelde dat de mens bestudeerd kon worden vanuit het perspectief van de materie of de objecten die in ene cultuur gemaakt worden, het sociale waarbij men de verhoudingen en de instituties (zoals bv het huwelijk) ziet en het symbolische (de studie van taal, religie en levensbeschouwing). Dezelfde driedeling die in zijn omschrijving van cultuur weergegeven wordt.

Ruth Benedict (een leerlinge van Boas – zie later) omschrijft cultuur als **een geheel van patronen** (in *Patterns of Culture* van 1932) en geeft ze aan dat 'de praktijken, overtuigingen en waarden van een gegeven cultuur op een consistente en elkaar versterkende manier van andere culturen verschilden.'

2.5.3. Wie is in het cultuurrelativisme van belang?

a) Franz Boas (1858-1942).

Franz Boas was dé figuur van het cultuurrelativisme met een specifieke insteek richting die we het **historisch particularisme noemen**. Hij hamert op de combinatie van geschiedenis – context en milieu - gedrag en cultuur die de heel unieke 'particuliere' eigenheid dus van een cultuur vormt. Hij was iemand die vrij veel onderzoek deed bij de Inuït en Kwakiutl, waar hij zich sterk interesseerde in de eigenheid van dé mens, in combinatie met de ongelooflijke mogelijkheid van mensen om zich aan te passen aan hun omgeving. Hij gaf tegengewicht aan het populaire evolutionisme door een sterke impuls te geven aan het empirisme in de antropologie, hij hield zich ver van alle 'eindverklaringen' over mensen en cultuur. En door natuurlijk de cultuur als een soort 'bril' te zien die zal bepalen hoe men de wereld benadert (Monaghan, 2014: p 52).

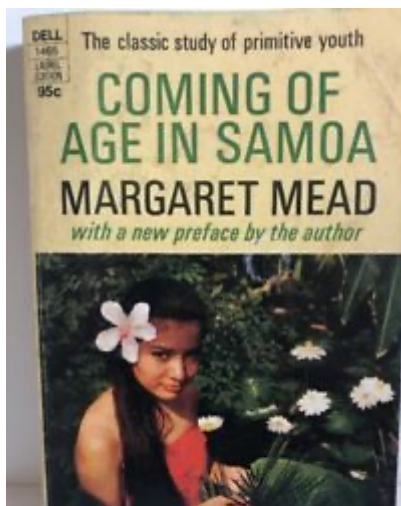
Boas is erg sterk gefocust op onderzoek en zal niet nalaten om letterlijk 'met handen en voeten' te duiden wat mensen in hun culturele context doen, zoals we hieronder kunnen zien...

Nu, laat ons echter niet vergeten dat Boas eveneens een kind van de tijd was en leefde in een gemeenschap (Amerika) waarin de oorspronkelijke volkeren compleet afgescheiden leefden van de groep witte (Europese) Amerikaanse bevolkingsgroepen, men kon hen in een soort van 'isolement' met eigen cultuurgebruiken bestuderen. Tegelijk was hij ook de eerste die het belang van vrouwelijke onderzoeksters inzag: enkel via hun inbreng kon de wetenschap immers het volledige plaatje van een cultuur in kaart brengen. Mannelijke onderzoekers kregen veelal geen toegang tot de wereld en de context van de vrouwen, of werden vakkundig afgescheept. Denken we maar aan het krijgen van kinderen.

Figuur 3: Franz Boas posing for figure in USNM (National Museum of Natural History) exhibit entitled "Hamats'a coming out of secret room" 1895 or before (BRON: National Anthropological Archives, 2010)

b) Margaret Mead (1901-1978)

Mead is een erg bekend figuur

door haar ideeën en inzet ervoor. Verder kreeg ze enorme bekendheid door haar baanbrekend onderzoek, beschreven in '**Coming of Age in Samoa**' van 1928.

Ze was daarnaast een fervent aanhanger van de these dat **mensen beïnvloed werden door hun cultuur**, hun opvoeding en dat een aantal fenomenen (in gedrag – ze was een psychologe) aldus aangeleerd waren. Deze stellingen moeten we zien in de context van de tijd: de nature-nurture discussie laaide hevig op. Daarbij brak ze een lans voor de positie van de vrouw in de antropologie en de wetenschap in het algemeen, ze was een voorbeeld door haar openlijke relaties met vrouwelijke onderzoeksters. In de toenmalige

context was dat niet evident.

Haar belangrijkste werk entte zich op de nature-nurture kwestie: ze werd door Boas uitgestuurd om onderzoek te doen op Samoa naar de puberteit, met als doel aan te tonen dat puberteit zoals het westen dat kent een westerse 'aandoening' is dat mannen en vrouwen in een bepaalde rol duwt en door de westerse opvoeding als het ware uitgelokt wordt.

De bijdrage van Mead aan de antropologie en het denken rond cultuur was dat ze de discussie over **de invloed van cultuur** in de openbaarheid bracht, en mensen (vooral in het westen) deed nadenken over de waarde van hun cultuur. **Ze bracht seks en seksisme voor een stuk in de openbaarheid en had het over de mogelijke positie van vrouwen. Ze bracht daarnaast ook het element 'emotie' in de studie in – als rol en aansturing van gedrag.** Haar werken waren zeer toegankelijk geschreven en dus voor een groot publiek leesbaar, ze gaf ook vaak en graag lezingen en interviews over haar bevindingen.

Er bestaan vrij veel toegankelijk opnames waarin ze aan het woord is, vele docu's die haar werk illustreren. Je merkt erin dat ze een buitengewone betekenis had voor de antropologie, zelfs al is haar werk later bekritiseerd.

In deze docu's van BBC geeft ze al aan wat het relativisme in deze tijd voorop stelde, [Tales From The Jungle: Margaret Mead - Part 1 of 6](#)

Het grote probleem met haar bevindingen was meer methodologisch van aard: na haar dood kwam een vernietigende kritiek op haar werk door Derek Freeman. Freeman, een evolutionist, had nochtans eenzelfde vooringenomenheid, namelijk de uitgangspunten, de stelling én vervolgens de resultaten van Mead ontkrachten.

Zoals hoger gezegd is onderzoek van groot belang maar is dit tegelijk heel moeilijk: de antropoloog is afhankelijk van informanten (naast het zelf observeren) en Mead wilde tegelijk dat haar vermoedens of haar stelling klopte. Haar onderzoeksvraag was erg 'dwingend'. Vandaar wordt dikwijls verweten dat haar onderzoek erg anekdotisch bleef (Gaillard, 2004), wel verhalend en vertellend was maar van te weinig etnografische waarde. Daarin bleef ze te oppervlakkig – zo heeft ze bijvoorbeeld te weinig aandacht besteed aan de sociale structuur van de culturen die ze beschreef en was de invloed van de economische achtergrond bijvoorbeeld nergens te merken.

In die zin was ze een echte vertegenwoordiger van de 'culture and personality school'. Zoals die door Ruth Benedict (1887 – 1948) aangevoerd wordt. Zij zal als één van de leerlingen van Boas in haar 'Patterns of culture' (1934) nog een stap verder gaan in de cultuurgebondenheid van het individu. Zij legt de nadruk op de betrekkelijkheid van normaal en abnormaal gedrag: wat normaal is in de ene cultuur is het niet in de andere. Zij erkent ook de betrekkelijkheid van culturen als geheel. Ze zoekt naar patronen van de bepaaldheid van cultuur en via onderzoek beweert ze aan te tonen dat **bepaalde culturen leiden tot bepaalde 'types' van mensen**. "Benedict meende dat de praktijken, overtuigingen en waarden van een gegeven cultuur op een consistente en elkaar versterkende manier van andere culturen verschilden. Daardoor kon ze de Zuni (...) karakteriseren als apollinisch, de Kwakiutl (...) als dionysisch..." (Monaghan, 2014: p58). Cultuur zal aansturen om een bepaalde type te vormen dat dominant wordt in die cultuur..

2.5.4. Besluit: welke betekenis heeft het relativisme voor de studie van cultuur?

Er zijn heel wat kritische kanttekeningen te maken bij het cultuurrelativisme; toch mag nog eens benadrukt worden dat deze richting de totale ommekeer betekende in visie op cultuur en de antropologie als wetenschap haar definitieve vorm gaf.

De eis tot **objectiviteit** binnen de participerende observatie was onmogelijk. Door die eis lijkt het alsof de antropoloog de cultuurbepaaldheid die hij bij anderen opmerkt zelf kan overstijgen en een waarde vrije antropologie kan beoefenen. Op die manier wordt hij zelf een soort van supermens – onmogelijk! Gaandeweg krijgt de participerende observatie een meer realistische en correcte invulling en wordt deze gezien als een wederzijdse uitwisseling tussen onderzoeker en onderzochte, men aanvaardt ook veel meer dat onderzoek het beste kan herhaald en getoetst worden. Men sleutelt in die trant ook verder aan de uitbouw van de methodologie, en etnografie wordt definitief de basis van de antropologie.

Het probleem bleek eveneens de **hoeveelheid aan informatie** te zijn die verzameld werd en het gebrek aan ‘inzichten’ dat ermee opgedaan werd: de indruk werd later gewekt dat er enkel aan verzameling van feiten gedaan werd maar niets werd verklaard of gekaderd.

De grootse verdienste van deze stroming is vrij duidelijk te benoemen als diegene die de culturele antropologie het sterkst op de kaart zette: **alle elementen in en van cultuur** werden als belangrijk gezien, onderzocht en geïnventariseerd. De focus werd gelegd op het **unieke** van de cultuur en de relatieve waarde ervan, in die zin dat de geldigheid van elke cultuur als lokaal benoemd wordt.

Men **engageert** zich sterk maatschappelijk: zie het omschrijven van ethnocentrisme (en dit proberen hanteren) én de voortdurende inzet om opvattingen vanuit het racisme te weerleggen. Dit alles blijft nog altijd de kern van de invalshoek van antropologen.

Boas (met in zijn kielzog vele bekende antropologen) wordt dan ook niet voor niets de vader van de hedendaagse culturele antropologie genoemd, Mead de moeder (De Block, 2022)

2.6. Actuele definitie van cultuur.

Stilaan komen we tot de hedendaagse invulling van het cultuurbegrip in de antropologie. Via de antropologie verkenden we de historiek en de elementen die van belang geweest zijn in de vorming van een omschrijving van cultuur, dit om te kunnen aantonen wat populaire opvattingen over cultuur geweest zijn en nog tot bepaalde veronderstellingen leiden. Daarnaast hebben we gezien vanuit welke stromingen een impact op de definitievorming gekomen is en tenslotte welke elementen belangrijk zijn als we een goede definitie willen gebruiken. We komen we tot volgende elementen:

“Havilland (1990): cultuur bestaat uit de abstracte waarden, overtuigingen en opvattingen over de wereld die ten grondslag liggen aan het menselijk gedrag en die in dit gedrag tot uiting komen. Ze worden **gedeeld** door de leden van een samenleving en wanneer zij zich eraan houden, ontstaat een gedrag dat binnen die samenleving als acceptabel wordt beschouwd. Een cultuur wordt **aangeleerd**, vooral door middel van taal en is niet in biologische zin erfelijk. De onderdelen van een cultuur functioneren als een **geïntegreerd geheel**.”

Toegevoegd uit het cultuurrelativisme is dan vooral dat **cultuur uniek (particulier) is** zowel door haar natuurlijke omgeving, haar historiek als door het gedrag van mensen in interactie met elkaar en de omgeving.

Al deze elementen hanteren we mee bij de focus op cultuur algemeen, en een specifieke cultuur in het bijzonder: het moet onze conclusies en uitspraken onderbouwen.

Vervolgens hanteren we een eenvoudige definitie:

'Cultuur is alles wat mensen hebben, denken en doen als lid van een gemeenschap.' (Bodley, 1994)

2.7. Besluit

In dit eerste deel kreeg je een inleiding tot de antropologie en de betekenis van cultuur als breed begrip. Het behandelt de historische context waarin de antropologie is ontstaan en hoe deze wetenschap zich heeft ontwikkeld. Het hoofdstuk bespreekt ook de invloed van kolonisatie op het mens- en wereldbeeld en de rol van het evolutionisme in begripsvorming. Daarnaast wordt het van cultuurrelativisme en de belangrijkste figuren erin besproken om te eindigen met een actuele definitie van cultuur .

3. Actuele visies en thema's in cultuurstudie

3.1. Inleiding

In dit stuk proberen we een aantal topics te behandelen die de studie van cultuur raken. Vooraleer daaraan te beginnen wordt de actuele insteek in de antropologie benoemd, deze beïnvloedt immers de manier waarop cultuurwetenschappers het fenomeen cultuur benaderen.

3.2. Interpretatieve benadering:

In de periode na de vermelde stromingen uit hoofdstuk 1 zijn er zeker nog belangrijke invalshoeken en onderzoekers aan zet geweest: het functionalisme, structuralisme (beiden gericht op sociale veranderingen) om erna terug naar de beschrijvende tak van wetenschapsbeoefening te gaan, en het interpreteren en de betekenis van symbolen naar voor te schuiven. Het particuliere en ook verhalende dat de actuele antropologie vandaag typeert kan benoemd worden als de **interpretatieve** benadering van cultuur. De antropoloog wordt meer een schrijver die verhalen neerschrijft en daarin een breed palet aan betekenissen aanbiedt. Vanaf dat moment wordt het motto meer: we handelen met betekenis en proberen de betekenissen 'te lezen'. Geertz bouwt verder op wat Boas uiteenzette in het cultuurrelativisme en particuliere en voegt daar het belang van de betekenis en symboliek toe. Hij blijft cultuur en samenleving wel zien als dé grote betekenisgever. Het postmodernisme (wat na de periode van Geertz komt) doet dat niet meer, en spreekt zich niet meer uit over cultuur – net omdat dit niet te vatten is, en vooral niet gereduceerd kan worden.

Thick description gaat erom dat een antropoloog de 'native's point of view' moet trachten in te nemen, en dus naast alle feiten en observaties ook eigen interpretatie moet geven omdat dit een extra waarde, informatie toevoegt. (Eriksen(2001):103)

Clifford Geertz gaat ook resoluut voor de **interpretatie door de onderzoeker/ster**, en voor de '**thick description**' als element van de studie van cultuur. Letterlijk is het aan de onderzoeker/ster om meerdere lagen aan te brengen boven elkaar en zo de vele mogelijke betekenissen te presenteren aan de 'lezer' van het onderzoek.

Wat is daarin belangrijk volgens Geertz:

- Wat cultuur aangeeft en doorgeeft **zijn betekenissen, maar die vinden enkel maar hun tastbaarheid in concrete symbolen**. Betekenissen zijn immers immaterieel, symbolen zijn erg tastbaar, ze staan voor diverse betekenissen. Wat mensen met elkaar delen en tegen elkaar vertellen zijn geen loze klanken en kreten zo je wil, maar betekenen iets en worden begrepen door anderen. Zowel klanken, beelden, maar ook tastbare objecten als kledij bv zenden betekenissen uit over mannelijkheid, vrouwelijkheid, jeugdigheid,...
- De typische handelingen en gebaren die we graag ontleiden in culturele contexten, als bijvoorbeeld een knipoog, kunnen verschillende dingen betekenen in verschillende contexten. En symbolen

betekenen ook telkens iets anders voor of in de groep waarin ze gebruikt worden. **Dus de betekenis van elk symbool is een kwestie van interpretatie, van afspraken onderling.** Als cultuurwezens zijn we dan ook vooral interpreters die constant betekenis geven aan de symbolen rondom ons; we maken daarmee gebruik van codes, conventies en ontcijferen de symbolen. Dezelfde symbolen kunnen voor verschillende groepen iets anders betekenen (bv een subcultuur, een mondiale kunstwereld kijk anders naar een hoopje zand dan wij...)

- In die wereld van betekenissen proberen we **te verstaan, te begrijpen** en de onderzoeker probeert daarbij het insider gezichtspunt in te nemen. We spreken in deze richting vanzelfsprekend van kwalitatief onderzoek dat zich richt naar interpretaties van een persoon over de realiteit waar die deel van probeert uit te maken...

3.3. Aspecten in de actuele studie van cultuur

3.3.1. Focus op verschil of gelijkenis?

Boas en nog andere sociale theoretici doordachten het begrip cultuur opnieuw (eind 19de eeuw) en maakte zo de doorgang mogelijk naar enerzijds de moderne antropologie, anderzijds het moderne denken over cultuur. Da moderne denken gaf aan dat we de mensen zien als fundamenteel behorend tot één soort, met daarin heel specifieke of particuliere invulling van hun leven. We hebben de keuze om de focus te leggen op het breder plaatje: wat we delen, of op hetgeen waarin we verschillen: het particuliere.

Het kijken naar wat en hoe we eten is daar een mooi voorbeeld van: ergens kunnen insecten, levende larven een delicatessen zijn; elders heeft men van die eetwaren een afkeer. Hoe komt dit? Het heeft niets te maken met het al dan niet 'objectieve' gevaar van die voedingsmiddelen, wel integendeel: insecten zijn erg voedzaam, en levend vers... hier zien we dat de gewoonten die een cultuur aanleert (en de veronderstellingen erachter – insecten zijn ongedierte, iets levend eten hoort niet, tenzij je zoals bij een oester niet ziet dat die leeft),... zullen bepalen wat al dan niet gegeten wordt. Het al dan niet eten van iets is echter niet enkel het eenvoudig aanleren van wat kan/niet, goed is en niet zoals Monaghan en Just aangeven via hun onderzoeken: er gaan ideeën aan vooraf, ook normen en waarden, en gevoel. Eten gaat immers niet enkel over het stillen van honger, het toont ook aan hoe we de wereld zien en betekenis geven doorheen voeding (bv taboes op het al dan niet eten van bepaalde dieren of voedingsmiddelen). Mensen maken in een cultuur verschillende conventies op waarnaar ze handelen. De gewoonten die we aannemen sinds Corona wereldwijd opdook in 2020 zijn daar ook een treffend voorbeeld van. Of meer plastisch uitgedrukt: in hetzelfde voorbeeld zien we immers direct de verschillen (wat we zelf niet eten) maar net zo goed kan je focussen op de **gelijkenissen, namelijk zoals alle mensen maken we een soort van classificatie/systeem op van voedsel** en zullen we dingen ABSOLUUT walgelijk vinden of zelfs niet mogen eten (we zijn net als alle mensen). Indelingen van voedsel zijn overal verschillend, het feit dat ze gemaakt worden is een constante én typisch menselijk.

Het voorbeeld van eten en de diversiteit van eetculturen toont de essentie van de verhoudingen tussen gelijkenis/verschil in deze gradaties.

Een mens is tegelijk
net als alle andere mensen
net als enkele andere mensen,
en net als geen ander mens.

Met andere woorden: we richten ons graag op hoe verschillend we zijn maar mogen niet vergeten dat de overeenkomsten de universele erfenis van de mens is (Monaghan en Just, 2012: p54) die een bepaalde logica en samenhang vertoont, als we dus niet het gehele plaatje meenemen zijn we niet goed bezig.

3.3.2. Eigenschappen van cultuur

Er zijn duidelijke gemeenschappelijke aspecten die voor elke cultuur geldig zijn en het is in de studie van een cultuur van belang om deze te zien als een fundament van alle culturen. Elke uitspraak zal er immers door gekleurd worden, deze factoren zijn constant aanwezig en drukken een stempel op cultuur. Het was Boas (zie eerder) die de focus legde op het feit dat cultuur een geïntegreerd systeem is en je dus geen cultuuruitingen los van de context kan bekijken als je een zinvolle studie en uitspraak wil doen.

3.3.2.1. Cultuur omvat verschillende (al dan niet tastbare) aspecten

Zoals in de definitie omschreven wordt heeft cultuur diverse elementen in zich: gedragsmatige aspecten: hoe mensen handelen en interageren cognitieve aspecten: opvattingen, waarden, ideeën, materiele aspecten: cultuur wordt ook belichaamd in dingen die mensen maken. we verwijzen daarmee naar elementen als visie, een politiek systeem maar ook naar concrete praktijken, naar kunst, enz.

3.3.2.2. Cultuur is aangeleerd:

Cultuur is het gevolg van wat **leerprocessen**, zowel bewuste als onbewuste. Verreweg het meeste gedrag van mensen is aangeleerd, bij mensen is het aantal aangeboren instinctieve gedragingen klein. Wij zijn bv niet geboren met de overtuiging dat het kleur wit een bijklank oproept van 'puurheid, onschuld'. Tegelijk is dit geen universele betekenis die aan 'wit' toegekend wordt! Alhoewel dieren vrij veel kunnen aanleren, zijn dit geen zaken met een symbolische betekenis. (bv ook taal).

3.3.2.3. Cultuur is gedeeld

Cultuur omvat dus de gedeelde overlevingsstrategieën van een groep mensen die zij op hun beurt doorgeven aan volgende generaties. Daardoor worden de leden opgenomen in hun cultuur. Vb de cultuur van een vissersvolk verschilt van de cultuur van mensen in de hooggeïndustrialiseerde samenleving in de manier waarop men leeft, de keuzes die men maakt,....

Men spreekt hier van een **enculturatieproces**: het proces van cultuuroverdracht van de ene generatie op de volgende binnen een samenleving. (Kloos). Door dit actief interpreteren van cultuur zijn mensen enorm flexibel en wordt cultuur enorm gevarieerd. Uiteindelijk gaat het hier om een overlevingsstrategie die nauw

samenhangt met de problemen waarmee mensen te maken krijgen. Mensen passen zich daardoor relatief snel aan.

3.3.2.4. Cultuur is niet homogeen

Geen enkele cultuur is homogeen, en dus is maar in bepaalde mate gedeeld zou je kunnen zeggen. Wat we leren en hoe we ermee omgaan zorgt ervoor dat er altijd gradaties zijn. Er bestaat niet zoiets als enkel maar dé cultuur: er zijn telkens variaties, groepen, tegengroepen en dergelijke, denken we maar aan de verschillen tussen jongeren, volwassenen, ouderen, ...maar socio-economische verschillen zorgen ervoor dat je deelt anders zal zijn. Niet iedereen deelt in dezelfde mate een cultuur. Er zijn individuele gradaties of afwijkingen én elke cultuur heeft zijn eigen inconsistenties en contradicties. (bv tussen overtuiging – wet en norm). Culturen zijn daarom niet per definitie harmonisch, ze zullen ook mede daardoor veranderen.

3.3.2.5. Cultuur is een 'superorganische entiteit'

Deze uitspraak is terug te brengen op de antropologen Kroeber en White die ermee bedoelen dat cultuur dagelijks door ons 'gemaakt' wordt, maar we er tegelijk geen vat op hebben. Cultuur vormt op een bepaald niveau een constante waar op korte termijn niet zomaar aan veranderd kan worden.

Dat kunnen we zeggen omdat:

- een individu geboren en gevormd wordt door een reeds bestaande cultuur
- deze cultuur zal ook voortbestaan na diens dood
- alle individuen samen maken de cultuur
- een individu kan een bijdrage leveren, een invloed hebben op zijn/haar cultuur, al is deze maar zichtbaar als deze invloed als het ware gedragen wordt door meer individuen, een groep, beweging,...
- dat betekent ook dat een cultuur aangepast is aan de conditie waarin mensen leven (op langere termijn).

3.3.2.6. Cultuur is dynamisch

Cultuur is een steeds bewegend iets en wordt steeds opnieuw gecreëerd. **Verandering** is een belangrijk kenmerk van het menselijk bestaan. Op elk moment zijn er processen van verandering, daarom niet steeds bewust. Er zijn interne veranderingen en vernieuwingen binnen een gegeven cultuur of veranderingen komen van buitenuit o.a. via ontleen van zaken uit andere culturen. Het komt er voor een stuk op neer dat culturen flexibel (moeten) inspelen op de noden. Bijvoorbeeld door migraties van en naar België: andere keuken, afspraken, gewoonten,... door gebeurtenissen als een pandemie, epidemie, enz. Maar ook de interactie met omgeving, context en elkaar zorgt voor een andere dynamiek.

3.3.2.7. Cultuur is een systeem

Door de aansluiting van overtuigingen, waarden en normen (deze hebben zin ten opzichte van elkaar: de overtuigingen gaan de waarden ondersteunen, die op hun beurt de normen aansturen) is cultuur geen onafhankelijk geheel maar een min of meer geïntegreerd geheel, de delen zijn onderling verbonden en hebben een betekenis in het geheel.

In de antropologie zoekt men hoe en waarom de verschillende delen samenhangen. Over de aard en mate van dat systeem lopen de meningen uiteen en dat zien we in de verschillende stromingen in de studie van cultuur.

Tegelijk stelt men ook vast dat er elementen zijn in een cultuur die niet perse een functie of betekenis hebben. Mensen zoals Lévi-Strauss gaan ervan uit dat de elementen van een cultuur samengevoegd zijn tot een soort van 'bricolage': een soort van collage waarbij alle stukjes en beetjes van een cultuur worden gebruikt voor dingen waar ze waarschijnlijk niet voor bedoeld waren, maar die passen in een onderliggend patroon. Vandaar dat men dit begrip 'bricolage' wel blijft gebruiken, zij het in die zin dat men alle elementen van cultuur ziet als een voortdurende bewerking, reactivering, verandering in een samengesteld geheel.

"..twee aspecten van een cultuur die oorspronkelijk op elkaar waren afgestemd, zich met verschillende snelheden ontwikkelen"" (Vincke, 2012: p179).

Waarden en normen lopen niet steeds gelijk met de feitelijke en kunnen zorgen voor een soort van 'culturele kloof'. Ogburn definieerde in die zin een '**cultural lag**': een culturele kloof. Het begrip werd door Ogburn geformuleerd en

stelt dat de immateriële cultuur kan achterblijven op de veranderende materiële situaties. **Hoe we denken over iets, of hoe we denken dat iets moet zijn kan achterblijven op de realiteit en de feiten.** Het kader is op dat moment nog niet aangepast aan de feiten die zich voordoen en waar de cultuur al naar handelt. **Deze kloof kan zorgen voor discussies en dilemma's.**

Voorbeelden: Vooruitgang in medische technologie, zoals levensondersteuning en stamcelonderzoek, kan ethische en morele vragen oproepen die niet direct worden opgelost door bestaande normen en wetten

Met het voorbeeld van genetische manipulatie kan dit nog duidelijker worden: experimenten gebeuren, feiten doen zich voor en de bijhorende vragen doen discussies ontstaan waar nog geen morele context voor ontwikkeld werd. Zijnde: kan dit wel? Welke gevolgen heeft dit,...

3.3.2.8. Cultuur is ongrijpbaar

Cultuur is moeilijk te benoemen, lijkt een duidelijk 'iets' op het eerste zicht. Maar is eigenlijk bijna ongrijpbaar (bv zoek maar eens naar het antwoord op een oefening als: "wat is nu de 'Vlaamse' cultuur, en waarin verschilt ze van de 'Belgische' waar loopt dan de scheidingslijn juist tussen de Waalse' of 'Franstalige'? ...

3.4. Besluit

De hedendaagse antropologie geeft een extra dimensie door de symboliek en de interpretatie te zien als een geldige en interessante methodiek in de studie van cultuur: het verbreedt de mogelijkheden en combineert de rol van de onderzoeker (uit standpunt) met die van deelnemer (in-standpunt) om iets zinvol over een culturele context te zeggen. Op die manier wordt het benaderen van cultuur een actie met impact – en hier willen we als sociaal werker/ster in de interventies die we doen bewust van worden. Je kan immers niet zomaar 'de' cultuur van iemand benoemen, beschrijven of duiden zonder met diverse aspecten rekening te houden. De elementen en discussies geven een extra optie om cultuur te bekijken, zo zullen de eigenschappen van cultuur helpen om iets zinvol te zeggen over een context. als van invloed op het geheel van de cultuur.

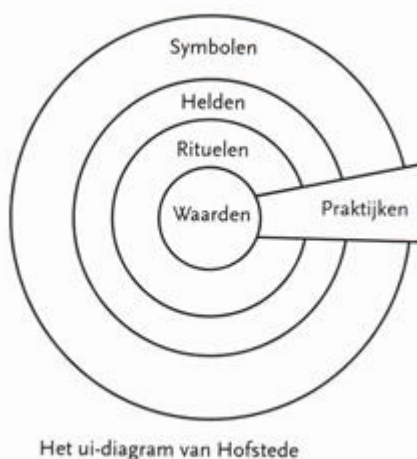
4. Deze culturele context

4.1. Inleiding

Na het vorig deel, waardoor we weg kunnen met een omschrijving en een soort van kadering van cultuur, verleggen we de focus op de realiteit waarin we leven.

Elke culturele context omvat heel wat zaken die doorheen de verschillende eeuwen verworven zijn door de mensen als lid van een gemeenschap. Dat gaat zowel om wat mensen hebben (zaken, de materie van een cultuur), denken (de ideeën en de ontwikkeling ervan) en doen (de dagelijkse handelingen en praktijken). En daarnaast is de betekenis die mensen geven van belang. Cultuur draait namelijk om **betekenisgeving**, en zegt daarmee iets over wat we waardevol vinden. Betekenisgeving veronderstelt bovendien een **praktijk** die vorm krijgt in het handelen van mensen met een bepaalde bedoeling of visie. Cultuur wordt levend gehouden door mensen – door herhaling, aanpassing, actualisering, duiding en kritiek – en is daarom steeds in verandering. Het is moeilijk om die ontwikkeling te vatten, maar als we een stap achteruit zetten zien we soms iets waar we mee weg kunnen. Ook op die momenten kan men zich bewust worden van het relatieve aspect van de eigen cultuur en leren om het eigen kader te zien: ook leren kijken naar de bril die men opheeft is een interessante oefening.

Dit inzicht zorgt ook voor een belangrijk besef: dat de eigen constructie, het eigen geheel inherent relatief is (want enkel in de eigen context geldig) en bij dezen dan ook erg tijdelijk. Beetje voor beetje wordt de perceptie van cultuur concreter. Onderstaand model kan daar misschien een extra laag aan toevoegen: **dit ui- model van Hofstede** is geen blauwdruk voor het begrijpen of lezen van een cultuur, zeker niet, maar wel een mogelijke invalshoek die toont hoe de elementen van cultuur zichtbaar/onzichtbaar kunnen zijn afhankelijk van je perspectief. Als buitenstaander zal je waarschijnlijk eerst de buitenkant, en na een tijd de binnenkant leren kennen, als lid geboren in een culturele context krijg je waarden aangeleerd via je opvoeding en leer je ondertussen bepaald gedrag en handelingen aan. Alhoewel geen enkele opvoeding of kennismaking dermate mechanisch of gekunsteld verloopt, is het perspectief (buiten en binnenkant, lid of geen lid) het overwegen waard ook in de toepassing. Daarom dit model en de tekening.

Het ui-diagram van Hofstede

Figuur 4: Het ui diagram van cultuuruitingen, naar Deal en Kennedy (Van Endt-Meijling, 2011: 16).

Symbolen vormen de meest oppervlakkige kenmerken van een cultuur. Het zijn woorden, gebaren en dingen, met een specifieke betekenis in de cultuur. Ook de taal rekening we tot deze laag. Ze verwijzen naar een idee, een gewoonte, een waarde...

Helden zijn de ideaaltypische personen die in een cultuur symboolwaarde hebben, mensen die een bepaalde identificatie kunnen betekenen voor de leden van de cultuur. Meestal staan die voor aspecten, soms waarden die in een (deel van een) cultuur van belang zijn. Dat kan een politicus zijn die een sterke impact heeft op de ontwikkeling van een land als bijvoorbeeld Nelson Mandela op Zuid-Afrika, Kemal Atatürk op Turkije, enz... maar het kan ook gaan om een bepaald type van persoon die de cultuur vertegenwoordigen, zoals een sportfiguur, populaire mediafiguren en dergelijke. Het spreekt voor zich dat dergelijke helden erg tijdsgebonden vertegenwoordigers zijn van hun cultuur. Virologen zijn daarvan een voorbeeld.

Rituelen zijn conventionele collectieve activiteiten zoals een manier van groeten (minimale betekenis ervan) en een sterk formeel gedrag (voorgeschreven, aan dezelfde vormen beantwoordend) wat verwijst naar bepaalde waarden. Bijvoorbeeld ook gedrag tijdens bepaalde religieuze uitingen, feesten. De functies van rituelen zijn velerlei en worden zeer uitgebreid beschreven en geanalyseerd in het concept van de overgangsrituelen of *rites de passage*.

In de kern van het diagram zitten de **waarden**, iets van grote betekenis voor een cultuur. ze zijn de betekenisgever die de cultuur zin geeft. Waarden zijn verworven voorkeuren die vaak tot uiting komen in normen.

Praktijken: deze verbinden alle lagen van een cultuur en vormen het dagelijks kader van handelen waarbij men in feite alle elementen samen ziet gebruikt worden. Je kan zien in de dagelijkse uitingen (in media bv.) maar ook in muziek, kunst,... welke elementen aan bod komen (of, in andere woorden gezegd, proberen de interpretatie van de cultuur te doen).

Wat kan je er nog uit meenemen? Dat het niet makkelijk is om zicht krijgen op de waarden van een cultuur en daartoe de praktijken van een cultuur dienen mee te volgen. De veronderstelde samenhang tussen de diverse onderdelen, de link tussen waarden, rituelen, helden, symbolen en praktijken. Dit alles is een insteek om naar een culturele context te kijken en deze te leren kennen. Kunnen we zo een cultuur 'lezen'? Ja en neen: we snappen iets van de manier waarop bepaalde elementen aanwezig zijn, het is nog aan ons om te proberen zien welke betekenis de leden van de cultuur eraan verbinden.

4.2. Deze tijd

In dit deel pogen worden een aantal grote elementen aangeraakt die van belang zijn in onze periode, de laatste decennia van de 20ste, de eerste van de 21ste eeuw.. en die de culturele context grotendeels kleuren. Als sociaal werker is het immers van belang om te kunnen zien, ervaren en interpreteren wat er in deze complexe context gaande is en hoe we daarin onze interventies moeten vormgeven.

4.3. Wat typeert deze tijd?

Deze tijd situeert zich op een breuklijn met de periodes ervoor - we zien een aantal grote culturele veranderingen die we graag even ruw schetsen vooraleer specifieke begrippen als globalisering te bespreken.

4.3.1. Opvattingen zijn tijdelijk

Men beseft in deze tijden meer dan ooit dat opvattingen, waarden, normen, verwachtingen erg tijdsgebonden, en daardoor eerder vluchtig zijn. Dit kader creëert een houding van scepsis, of zelfs ook onverschilligheid tegenover wat zich aandient. We beseffen dat alles wat cultuur aangaat **mensen'werk'** is.

In de periodes ervoor lagen waarden en normen vast, werden bijna gebeiteld in de dagelijkse praktijken en men zag ze ook als **fundamenteel onveranderlijk**: ingegeven door god of inherent aan de menselijke natuur.

4.3.2. De differentiatie van culturele sferen:

Een samenleving met een overkoepelende religieuze wereldbeschouwing bestaat als dusdanig niet meer, de tijdelijkheid en dynamiek komt in de plaats van een voorspelbare en meestal éénduidige ordening van de samenleving viel weg. We leven in een heterogene samenleving met **diverse waardensferen** waarin één centraal gezag niet meer bestaat. Het gezag van overkoepelende waardegevers zoals de kerk, wordt niet langer geaccepteerd als enige en allesomvattend. Mensen lijken een eigen keuze te volgen en kritischer af te wegen waar ze voor staan. We zien wel dat er nog zoektochten zijn naar fundamentele aanspraken op de realiteit (bv. creationisme of ook vanuit economische en politieke hoek) maar het lijkt alsof we op een bepaalde manier meer vrij zijn.

Die houding leidt tot een veel grotere aandacht voor de persoon die zichzelf aanstuurt, zoekt en ontplooit. Kansen heeft maar deze ook moet nemen.

4.3.3. Belang van het zelf

Zoek in dit kader de Magna Carta en Habeas Corpus Act (1679). Deze bepalingen geven aan waar de mens begon en de macht van de toenmalige koning grensde. Een aanvang van de grondrechten en formuleren van de persoon.

Het 'zelf' wordt een enorm belangrijke factor. In de moderne samenleving is privacy een hoog goed, dit recht wordt ook wettelijk beschermd. Men streeft er in tijden van communicatieovervloed ook naar om dit recht duidelijk te laten omschrijven (zie GDPR), wat lijkt op een echte tegenstelling omdat constant persoonlijke gegevens worden gebruikt, gedeeld,

verkocht, enz. De persoon en de eigen gegevens worden een verdienmodel.

Door maatschappelijke en sociaaleconomische veranderingen zijn **klassieke sociale netwerken weggevallen** (kernegezinnen, locatiespreiding in wonen van familie, wegvallen van kerk als instituut, ...). Mensen hebben zich van een aantal voorspelbare paden in hun leven bevrijd en gaan over tot eigen keuze, I dan niet geleid door sociale media, media, groepsdruk, ezn. . Deze evolutie benoemt men klassiek als de '**individualisering**'. En in deze culturele evolutie zien we dat mensen nieuwe keuzes kunnen maken voor

zichzelf, los van wat anderen willen en denken (zoals bijvoorbeeld voor euthanasie). Maar ze vormen daarnaast heel andere soorten van netwerken, die tijdelijker en functioneler zijn maar waarin 'contacten broos, kwetsbaar en vergankelijker zijn geworden (Bauman, 2007). Dit zou kunnen leiden tot het zich erg zoekend en eenzaam voelen. Bauman (in Laermans, 2012: 119) omschrijft dit als '... de transformatie van de menselijke identiteit van **een 'gegeven' (zijn) in een 'opgave' (doen)** waarbij mensen zelf moeten zoeken naar de invulling van wie of wat ze 'willen' zijn of worden. Men vormt de identiteit in overleg of confrontatie met de anderen, en komt zo tot een 'voorlopige of vloeibare identiteit'. Bauman schrijft verder: 'Misschien sluit het dichtst bij de realiteiten van een globaliserende wereld aan om niet van overgeërfde of verworven identiteiten te spreken maar van **identificatie: een nooit eindigende, altijd onaffe, onvoltooide en open activiteit ...**'

Het ondervinden van een keuzedwang, keuzestress (met gecombineerde besluiteloosheid) net ook omdat men in een bepaalde leegte terechtkomt (of althans dit zo aanvoelt). Hierbij verwijzen we ook naar de 'cultural lags' die bestaan (zie uitleg hoger) en waardoor men zich nog niet goed kan oriënteren.

Hang naar autoriteit en nationalisme als reactie op een uitgesproken individualisering?

In de kantlijn: Laermans haalt aan dat er een soort van keerpunt zou kunnen in zicht komen, die de behoefte aan sturing invult via nationalisme en de controle in functie van persoonlijke veiligheid. Mensen zouden in dit

klimaat een autoritair waardensysteem makkelijk aanvaarden omdat ze zich stuurloos voelen. ... Interessant in dit kader is ook het werk van Paul Verhaeghe "Autoriteit" (2015) die de evolutie beschrijft in onze tijd die leidt naar het zoeken van andere autoriteiten, die in een scenario waarin een vacuüm ontstaat eerder tot een complexloze macht-onmachtverhouding kunnen leiden als mensen niet overgaan tot het zelf invullen van die noden aan autoriteit door zelforganisatie.

4.3.4. Individualisering:

Individualisering is de versterking van de drie grote veranderingen die we hierboven schetsten.

Volgens de sociologie (Ulrich Beck, bv.) is de grootste golf van individualisering na WOII een belangrijk gevolg van het loskomen van tradities (Laermans, 2012: 115). Mensen (jongeren) stelden hun traditionele posities in vraag en rollen konden door de gebeurtenissen en noden van tijdens en na de oorlog iets losser ingevuld worden door de omstandigheden. Mensen kregen in de periode na de wereldoorlogen een betere materiële welstand en een breder verspreid en langer onderwijs. Het loskomen van de tradities zorgde voor een eigen verantwoordelijkheid, invullen van een eigen levensverhaal, maar ook voor een sterke focus op het zelf.

De druk op een persoon om zich te vormen is vrij groot. Wat Bauman hierover zegt (identificatie ipv identiteit) sluit hierbij aan

Het handelen is minder gestuurd door traditie en traditionele waarden, maar nieuwe mechanismen (zoals onderwijs, media reclame en dergelijke) sturen nadrukkelijker aan (cf. onderzoek van Elchardus en de Research group TOR aan de VUB).

Secularisering zorgde ervoor dat een samenleving met een overkoepelende religieuze wereldbeschouwing als dusdanig niet meer bestaat waardoor we leven in een heterogene samenleving met diverse waardsferen.

Deze heterogene samenleving biedt **vrijheid en maakbaarheid** (Van Brabandt, 2014) wat ervoor zorgt dat het individu zelf de kansen moet grijpen en kan waarmaken. De verwachtingen liggen hoog, het individu zoekt in de bevestiging van die zoektocht de eigen herkenning. En zo, geven Van Brabandt en Weyns aan, komen we terecht in een selfiecultuur waarin we vooral 'geliked' willen worden om een mate van een zelfbeeld te construeren.

'Like me, so I can like myself'

4.3.5. Belang van spektakel en media:

Deze postmoderne tijd kan je situeren als één die werkt via de massamedia, een manier om in te spelen op de 'logica van het spektakel' volgens Jameson (in Laermans, 2012: p 270). Centraal in onze cultuur staat het hier en nu en men houdt de aandacht vast via spektakel zoals beelden, reels, berichtjes en formats, tijdelijke verhalen. Deze worden belangrijker dan de inhoud of het complete en complexe verhaal – wat meer inspanningen vereist. Daardoor verliest de historiek, de context en de nuance haar rechten (**en de grond van de dingen) en verdwijnt het geheel**. Men verliest interesse voor alles wat zich niet direct in het hier en nu afspeelt en zich niet ontplooit via gevarieerde en erg beeldrijke vormen die snel en makkelijk behapbaar zijn.

Sommige interesses verdwijnen helaas daardoor (bv., 'ik houd niet zo van geschiedenis'; 'politiek interesseert me niet zo'). Onze informatie raakt niet meer geordend of gelaagd en het verleden kan ons niets meer leren. Jameson ziet dit in de plundering van oudere muziek: men neemt er samples uit (zoals in Hiphop, en zie ook het liedje uit La Casa de Papel) maar niet de betekenis, men gebruikt de uiting ervan maar niet de symboliek of de ondergrond. De beelden worden betekenisloos. De historische inbedding en betekenis van die muziek

is dan ook verdwenen. De spektakellogica van massamedia beïnvloedt de manier waarop we ons tot beelden, klanken of informatie verhouden. Het aanbod leidt tot instant consumptie en de ervaring moet sterker, de kick groter. Volgens Jameson gaat het hier over een gebrek aan diepte. De beeldvorming wordt belangrijk omdat het lijkt alsof iets maar bestaat als het kan gezien worden en de media ze kan verslaan. Zoals we soms merken, verwordt de samenleving tot spektakel en mediaberichtgeving over de maatschappij zelf. Of *'de sociale realiteit verdampt tot beelden die ervan worden gemaakt'* (Laermans, 2012: 270).

*Het is niet voor niets dat Elchardus spreekt van
'de dramademocratie'*

Allerhande media bepalen de manier waarop we over dingen denken, ook in politiek en beleid. Daardoor komen topics zoals migratie, vluchtelingen en andere op de agenda met een bepaalde bijklank, of net niet en daardoor

worden ze al dan niet een issue. Maar de bronnen van de media die gehanteerd worden zijn ook nog eens divers: we lezen en zien niet dezelfde dingen (of op een andere manier): worden aangestuurd door algoritmes, tv-zenders en programma's, kranten, websites en dergelijke zijn erg divers volgens klasse, taalgebruik en dergelijke.

Abstract² “De politieke vernieuwing is een mislukking. Erger nog, ze liet de politiek verworden tot theater. Beleid wordt gebabbel, en dat alles wordt hoogdravend 'communicatie' genoemd. In dit boek betoogt Mark Elchardus dat onze democratie steeds meer een 'dramademocratie' wordt. De burgers worden niet meer vertegenwoordigd. De media scheppen een beeld of voorstelling van de burger. De politici leggen zich daarbij neer. Zij acteren naar best vermogen in de reality soap die aldus ontstaat. Daardoor slinkt de macht van de burger, ten voordele van die van rechters, technocraten en individuen en groepen zonder representatieve waarde. De ontwikkeling van onze dramademocratie kan niet worden toegeschreven aan de slechte wil van politici. De samenleving en de mensen zelf zijn grondig veranderd. De politiek en de democratie hebben zich daar nog niet aan aangepast. Tegelijk zorgt een eenzijdige economische globalisering ervoor dat staten en collectiviteiten verschrompelen. Burgers worden consumenten. De globale economie ontwricht en verplaatst mensen als vee of koopwaar. Met het ongenoegen en de verzuring die daaruit voortvloeien, mag de dramapolitiek op haar theatrale en mediagenieke wijze omgaan. Een beter weg naar het populisme is haast niet te plaveien.”

²<http://www.vub.ac.be/TOR/publication/de-dramademocratie/> Elchardus, M. (2002): De dramademocratie. Tielt: Lannoo (208 blz.) - TOR 2002/55.

5. Globalisering en lokaliteit

5.1. Inleiding

Globalisering is naast individualisering de meest ingrijpende verandering in het hedendaagse kader. Globalisering beïnvloedt het dagelijks leven en verdeelt de wereld sneller in een ‘Globaal Zuiden’ en een ‘Globaal Noorden’ (Bogaert, 2023: 15) waarmee we ook willen aangeven dat de tijdens de kolonisering ontstane structurele ongelijkheid verdiept wordt in de globalisering. Hoe dat juist zit geven we in onderstaand hoofdstuk aan, met eerst een introductie over het ontstaan, oorzaken en eigenheid van globalisering.

Globale en lokale gebeurtenissen zijn met elkaar verbonden, beiden hebben een invloed op elkaar. Lokale gebeurtenissen hebben nu eenmaal een direct globale impact, en omgekeerd voelen we globale gebeurtenissen op plaatselijk niveau, met de snelle en globale verspreiding van het Corona-virus is als meest gekende voorbeeld.

Maar, zo voegen de auteurs Eriksen en Nielsen toe: laat ons vooral niet vergeten dat globalisering **een oud fenomeen** is: of kunnen we de rooms-katholieke kerk ook niet tot dergelijke organisatie rekenen met een lange geschiedenis die eigen wetten volgt? *“...long distance networks of trade, kinship, ritual exchange and political conflict have probably existed- on a much smaller scale- as long as society itself.”* (Eriksen, 2001: p170).

Het is interessant om de impact van deze wereldwijde ontwikkelingen na te gaan en te bestuderen hoe deze ontwikkelingen interfereren met lokale culturen of gebruiken. Men gaat er soms makkelijk van uit dat culturen zomaar overgenomen worden, of dat we allen door eenzelfde verwesterste bril naar de realiteit kijken. Dit is echter een te gemakkelijke (of wenselijke) interpretatie van de realiteit. Gewoontes blijven immers sterk aanwezig, zelfs als men cultuurelementen overneemt: *“When cultural traits are borrowed, they often undergo a major change in order to ‘fit’ with local circumstances.”* (Kenny, 2017, p. 239).

Hoewel we verwachten dat schaalvergroting en soms de ongrijpbaarheid van processen wereldwijd de cultuur en haar eigen processen overheerst, wijst men er vanuit de antropologie en cultuurstudie op dat er omgekeerd niet direct een verandering in de betekenis en zingeving door cultuur gebeurt. En zelfs al lijkt men overal hetzelfde te dragen (ketenkledij) en te eten of drinken, kunnen we de vraag stellen of de onderliggende waarden wel in die mate veranderd zijn? Wat we wel merken is dat er economisch een sterke connectie (zie later de netwerksamenleving) ontstaat waarbij productie globaal gebeurt en verspreid en gebruikt wordt in functie van bepaalde stromen.

5.2. Aanleiding tot globalisering

Eriksen ziet drie grote aanleidingen die tot deze huidige globaliseringsgolf geleid hebben:

- einde van de koude oorlog (1989) – of de mogelijkheid om de wereld op een andere manier in te delen dan in Oost-West.
- digitalisering wereldwijd, en bijkomend de delokalisatie of onafhankelijkheid van plaats en tijd (globale communicatie via internet, gsm, ... is overal en altijd mogelijk).
- identiteitspolitiek: of het zich willen vormen in onderscheiden groepen, gelijke rechten en onderscheiden staten als gevolg op de ongrijpbaarheid van tijd en ruimte.

5.3. Wat is globalisering?

“Globalization as a concept refers both to the compression of the world and the intensification of consciousness about the world as a whole.” (Eriksen, 2014: 5)

“Globalisering als concept verwijst zowel naar de comprimering van de wereld als naar de intensivering van het bewustzijn van de wereld als een geheel.” (Eriksen, 2014: 5, eigen vertaling)

Of, *“Dit is het proces waarin op tal van terreinen – cultuur, politiek, economie, communicatie – transnationale netwerken van mensen en dingen worden gecreëerd. Dankzij deze netwerken zijn we in staat in een minimum van tijd de grootste afstanden te overwinnen.”* (Baetens, 2009: 35)

Wat typeert dit globaliseringsproces:

- **Afstand** wordt irrelevant, gewoonten kunnen betekenis krijgen zelfs zonder lokaal verbonden te zijn. Je krijgt ook als het ware een niet-verbondenheid tussen gebeurtenis en plek. In vele werken wordt dit een ‘Tijd-Ruimtecompressie’ genoemd (verkorten van tijd en ruimte door snelle verplaatsingstechnologie) (Harvey, in Baetens, 2009) of ‘Tijd-ruimte-ontkoppeling’ (Giddens). Men zal de tijd losmaken van de ruimte, de plaats en deze op andere schaal gaan organiseren, gebruiken.
- **Mobiliteit** vergroot, versnelt. Het zorgt voor het ontstaan van groepen mensen die zich kunnen verplaatsen, tot het daarnaast ontstaan van migratiestromen, het op gang komen van groepen mensen in een land (naar de stad) en naar een andere regio of land. Hier komt de typische **superdiversiteit** vandaan.
- **De snelheid** waarmee communicatie gebeurt, vernieuwingen zich voordoen (technologieën, digitalisering) maar ook hoe men zich verplaatst is enorm toegenomen.
- Een stuk **standaardisering in het gebruik van taal: het gebruik van Engels** als taal wordt makkelijk overgenomen en verspreid over de wereld. Ook het herkenbaar inplanten van bepaalde ketens in toerisme of handel. De herkenbaarheid in **cultuur en cultuuruitingen** (bv muziek, gebruiken), maar dit betekent helemaal niet dat er een eenheidsworst ontstaat: zoals Hannerz in Pinxten (2009) opmerkt gebeurt het sinds mensenheugenis dat culturen en groepen elementen van elkaar overnemen (en we dus zoals gezegd stuiten op het feit dat cultuur een dynamische gegeven is) maar niet dat we met zijn allen nu gewoon hetzelfde doen.

- Het **mondiaal ter beschikking hebben** van economische goederen en diensten. Met als gevolg het vormen van wereldwijde economische en financiële constructies, ongrijpbaar voor de klassieke structuren. De transnationale verbindingen zorgen voor een nood aan internationale overeenkomsten.
- **Identiteitspolitiek**: men krijgt enerzijds een verbondenheid tussen mensen wereldwijd, bijvoorbeeld in het proberen bekomen van rechten als mens. Anderzijds krijg je een sterke, gerichte lokale politiek (etnie, religie, ...)
- De stroom aan **informatie** die wereldwijd toegankelijk wordt: men weet wat er zich waar afspeelt, men kent de omstandigheden waarin men leeft, ... en men gebruikt dezelfde **informatiekanalen** (social media, gsm, ...) en vertoont dus wereldwijd zelfde handelingen en kan dus makkelijk zo communiceren.

“Glocalisation” als reactie? Volgens Arjun Appadurai zou globalisering een localiserings tegenbeweging uitlokken en komen we daardoor in een soort van dualiteit terecht. Enerzijds wereldwijd georganiseerd leven, anderzijds lokaal vertalen van trends, gebruiken en gewoonten.

5.4. De netwerksamenleving - een vorm van globalisering

Globalisering is in feite een proces waarin eveneens een soort **netwerken** gecreëerd worden, zelfstandig functionerende gehelen zoals een ‘financiële stroom’. ‘Een sociaal netwerk is een geheel van posities en relaties met een bepaalde mate van (onbewuste) organisatie.’ (Laermans, 2012: 151). Het zijn **stromen** die op zich geen grenzen meer kennen en daardoor de ons bekende structuren kunnen ontwrichten. Een voorbeeld daarvan zien we bij Arjun Appadurai, antropoloog, die aangeeft dat er via 5 **stromen** beïnvloeding is op wereldvlak, en daardoor de bestaande evenwichten veranderen. Via ‘**scapes**’ (of landschappen) die hij definieert, zijnde **de ethnoscapen, ideoscapen, technoscapen, finanscapen en mediascapen** wordt vernieuwing doorgegeven en beïnvloeden de stromen elkaar. Zo zal bijvoorbeeld door de impact van een gebeurtenis tijdens de Arabische lente een gedachtengoed verplaatst worden en aarding vinden in totaal andere regio's. Er ontstaat wereldwijd uitwisseling op een bepaald domein of stroom, en die hebben een impact op andere landen en culturen én mogelijks op andere domeinen. Die realiteit van stromen wordt bijna onzichtbaar en ongrijpbaar, net omdat we die verschillende stromen nieuwe soorten van connecties of tijdelijke constructies nog niet kennen en door hun snel veranderende vorm niet kunnen vatten. Ook omdat ze tegelijk erg fragmentair zijn. Zo zorgen bijvoorbeeld stromen van mensen voor verspreiding of gebruik van nieuwe technologie in communicatie, nemen we maar de live vertalingen via smartphone; of het volgen van een online meeting in Engeland door technologie, enz. zaken waar men wereldwijd of lokaal niet steeds op voorbereid is;

Manuel Castells, omschreef het begrip ‘netwerksamenleving’ in 1996 al als:

“(...) the main mode of social organization in politics, the economy and the civil society is shifting from the relatively stable hierarchy to a more fluid network form. The networks are interpersonal, transnational and transitory.” (Eriksen, 2014: 78)

“(...) de belangrijkste manier van sociale organisatie in de politiek, de economie en het maatschappelijke middenveld ondergaat een verschuiving van een relatieve stabiele

hiërarchie naar een meer vloeibare netwerkvorm. De netwerken zijn interpersoonlijk, transnationaal en van voorbijgaande aard.” (Eriksen, 2014: 78, eigen vertaling).

“Dankzij deze netwerken zijn we in staat in een minimum van tijd de grootste afstanden te overwinnen. ... - spreekt de socioloog Anthony Giddens ... van ‘tijd-ruimte ontkoppeling’ – het loskomen van de tijd van plaatselijke gebondenheid, met als gevolg de organisatie van tijd en ruimte op grotere schaal.”

Verder geeft Castells het volgende aan: “(...) dat er een toenemende **ontdubbeling** is van de mondiale sociale ruimte in een ruimte van plaatsen en een ruimte van stromen” in de ontwikkeling van het netwerk samenleven.” (Laermans, 2012: 109). In een klassiek industriële setting is productie gericht op de plaats: ‘space of places’, terwijl bij informatiestromen de stroom, de mate van verbinding primeert en niet de fysieke nabijheid. Dat betekent zeker dat de verbindingen niet per se fysisch te vatten zijn, zich virtueel verplaatsen en zich dus ten dele onttrekken aan beheersing of controle.

Dat betekent eveneens dat er bepaalde plaatsen zijn waar mensen elkaar fysiek ontmoeten of samenzijn (zoals een voetpad, een café of een stad of dorp) maar dat men er niet per definitie nog fysiek zal communiceren: via indirecte, digitale communicatie worden de fysieke en de temporele wereld van elkaar ontkoppeld. **Men deelt dus wel tijd maar niet per se contact met elkaar.**

Dat lijkt in deze tijden een vrij herkenbaar, ‘normaal’ en neutraal gegeven, maar dat is het zeker niet.

In economisch opzicht geeft Castells aan dat ‘*the network enterprise*’ een nieuwe bedrijfsvorm wordt. Met weinig jobzekerheid en grote delokalisatie (het verplaatsen van arbeid naar een context waarin de onkosten aanzienlijk lager liggen). Een voorbeeld daarvan zijn callcenters in India, of om het even waar voor lokale service-vragen. De werknemers zijn maar tijdelijk verbonden met het bedrijf, en zelfs nog minder met het product. Vervreemding van arbeid, zichzelf, gevaar voor uitbuiting en kwetsbaarheid is legio.

Kijk in dit verband eens naar ‘Nomadland’, een prachtige (maar trage) film die onder andere de economische crisis belicht, het werken onderaan de ladder van de lustig consumerende samenleving (in een Amazon distributiecentrum).

De stromen die zich internationaal aftekenen gaan over een proces waarbij men bijvoorbeeld in diverse werelddelen een auto-onderdeel maakt (in real time en dus afgestemd op de nood en deels op elkaar) waarna de onderdelen naar een centrale plek gestuurd worden om geassembleerd te worden en verkocht aan een lokale klant. Is dat dan een lokaal product? Of zelfs maar een product waar je een bepaalde herkomst kan op kleven? Natuurlijk niet! De vraag hierbij is dan ook nog of dit nog een rol zal spelen in de toekomst. De automarkt is daar een voorbeeld van.

Financiële transacties via beurzen: dit gaat om een netwerk van stromen, beslissingen waarbij financiële belangen losgekoppeld zijn van de economische realiteit. Niemand kan deze stromen nog controleren, maar gans de wereld voelt de effecten ervan. Concreet kan bijvoorbeeld een uitgelekt bericht dat een bedrijf een positief kwartaalresultaat zal halen positieve koersbewegingen uitlokken en een markt maken of kraken. Castells spreekt hier zelf van een financiële ‘space of flows’ die een ‘automation’ wordt: een soort van automaton met een eigen, ongrijpbare logica.

Wat is nu de essentie van deze vaststellingen? Feit is dat de klassieke uitwisselingen veranderd zijn onder invloed van globalisering. Castells gaat ervan uit dat de grote verbindingen tussen mensen verdwijnen door

een andere vorm van informatieverbreiding. Dit genereert andere contacten tussen mensen: men kan zichzelf op een manier beredderen, is minder afhankelijk van elkaar en **men krijgt tijdelijke verbanden (de netwerken) in functie van wat er zich aandient of nodig is**. Denk maar aan de vele opeenvolgende arbeidscontracten in interim contracten in plaats van een levenslang verbinding met één werkgever. Of ook de flexi-jobs hier. De conclusie van Eriksen is dat mensen conflicten ondervinden tussen onder andere:

“abstract, universal instrumentalism, and historically rooted, particularistic identities” (Eriksen, 2014, p:79)

De wereld is het speelveld, wie bepaalt de spelregels? Zien we hierin geen vervolg van een vroeger kolonialisme ontstaan?

Wat neem je hieruit mee?

- De verbinding tussen wat globaal en lokaal gebeurt, bv de snelle en wereldwijde verspreiding van het Corona-virus, dat zowel lokale als globale impact had is daar een voorbeeld van.
- De aanleiding tot de huidige globaliseringsgolf: het einde van de Koude Oorlog in 1989, de wereldwijde digitalisering, en de opkomst van identiteitspolitiek.
- Het concept van "glocalisation", waarbij globalisering een tegenbeweging van lokalisering uitlokt.
- De netwerksamenleving, waarin sociale, economische en politieke structuren verschuiven van stabiele hiërarchieën naar meer vloeibare netwerkvormen.

